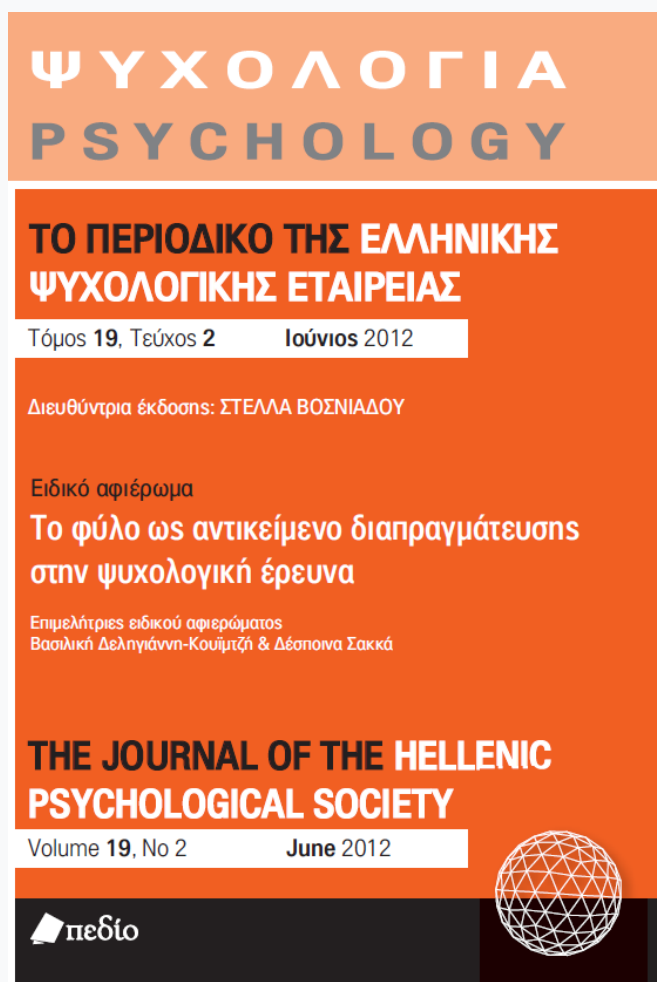

Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society

Vol 19, No 2 (2012)

«My wife won't work...she'll be a housewife...»: The expectations of adolescents of minority status on gender relations in the private and public sphere

Δέσποινα Σακκά

doi: [10.12681/psy_hps.23617](https://doi.org/10.12681/psy_hps.23617)

Copyright © 2020, Δέσποινα Σακκά

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

To cite this article:

Σακκά Δ. (2020). «My wife won't work...she'll be a housewife...»: The expectations of adolescents of minority status on gender relations in the private and public sphere. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 19(2), 193–214. https://doi.org/10.12681/psy_hps.23617

«Η γυναίκα μου δε θα δουλεύει... θα 'ναι νοικοκυρά...»: Προσδοκίες εφήβων της μειονότητας για τις σχέσεις των δύο φύλων στην ιδιωτική και δημόσια σφαίρα^{1,2}

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΣΑΚΚΑ³

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στόχος της παρούσας μελέτης είναι να διερευνήσει τις προσδοκίες των εφήβων της μειονότητας⁴ για τη μελλοντική επαγγελματική και οικογενειακή τους ζωή καθώς και για τις σχέσεις των δύο φύλων στην ιδιωτική και δημόσια σφαίρα. Συμμετείχαν συνολικά 180 (86 έφηβοι της πλειονότητας και 94 της μειονότητας) έφηβοι των τριών τάξεων του λυκείου οι οποίοι προέρχονταν από τρία λύκεια της περιοχής της Θράκης. Από τους 180 εφήβους, 82 ήταν αγόρια και 98 κορίτσια. Παράγοντες που εξετάζονται στη μελέτη είναι οι πεποιθήσεις και οι προσδοκίες των εφήβων για την οικογένεια και την εργασία. Τα δεδομένα συλλέχθηκαν μέσω: (α) δομημένου ερωτηματολογίου, και (β) έκθεσης με θέμα «Μια μέρα στην οικογένειά μου». Η μελέτη αναδεικνύει τις πολλαπλές ταυτότητες φύλου που δομούνται από πολιτισμικά διαφορετικές, ως προς το φύλο, τη θρησκεία και την κοινωνική θέση, ομάδες εφήβων. Παράλληλα, από τα αποτελέσματα φαίνεται ότι, καθώς τα αγόρια και τα κορίτσια και των δύο ομάδων προβάλλουν τον εαυτό τους στο μέλλον, προσπαθούν να δομήσουν το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο θα ζουν, να προσδιορίσουν τη θέση τους μέσα σ' αυτό και να αποδώσουν νόημα στις σχέσεις τους με το άλλο φύλο με ένα δυναμικό τρόπο.

Λέξεις-κλειδιά: Μειονότητα, Ταυτότητα φύλου, Σχέσεις των δύο φύλων, Προσδοκίες εφήβων.

1. Τμήμα αυτών των δεδομένων έχει αξιοποιηθεί στην εργασία με τίτλο «Οι απόψεις και οι προσδοκίες εφήβων της μειονότητας και της πλειονότητας για την επαγγελματική τους αποκατάσταση και τη μελλοντική τους οικογένεια», στο Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου με τους Ε. Γωνίδα, Δ. Μαρκουλή, Α. Ευκλείδη, Ν. Τερζή, Μ. Παπαθανασίου, & Α. Μαριδάκη-Κασσωτάκη (Επιμ. Έκδοσης, 2008), *Συλλογή Κειμένων «Επαγγελματικές επιλογές & επιλογές ζωής νέων ατόμων»* (σσ. 251-284). Αθήνα: On demand.

2. Η υλοποίηση της παρούσας μελέτης είχε τη στήριξη του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου καθώς και των Διευθύνσεων των Σχολείων που συμμετείχαν. Επιπλέον, θα ήταν αδύνατη χωρίς τη συμμετοχή των εφήβων που πήραν μέρος σε αυτήν.

3. Διεύθυνση: Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Κοινωνικής Ψυχολογίας, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Σχολή Επιστημών της Αγωγής, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Νέα Χηλή 68100 Αλεξανδρούπολη. E-mail: dsakka@eled.duth.gr

4. Η μειονότητα της Θράκης είναι η μόνη επίσημα αναγνωρισμένη μειονότητα στην Ελλάδα και η θέση της κατοχυρώνεται από τη Συνθήκη της Λωζάννης (Dragonas & Fragoudaki, 2006).

1. Εισαγωγή

Στόχος της παρούσας μελέτης είναι να διερευνήσει τις προσδοκίες των εφήβων της μειονότητας για τη μελλοντική επαγγελματική και οικογενειακή τους ζωή καθώς και για τις σχέσεις των δύο φύλων στην ιδιωτική και δημόσια σφαίρα. Η συμβολή της έγκειται στο γεγονός ότι οι προσδοκίες των εφήβων της μειονότητας συγκρίνονται με εκείνες των εφήβων της πλειονότητας. Η συγκεκριμένη προσέγγιση επιτρέπει την εξέταση των προσδοκιών, των αντιλήψεων και της συμπεριφοράς που υιοθετούν οι ομάδες που αποτελούν μειονότητα σε σύγκριση με την κοινωνική πραγματικότητα στην οποία ζουν και όχι βάσει ενός τεχνικά προκατασκευασμένου πρότυπου ρόλων ή αξιών που υποτίθεται ότι χαρακτηρίζει την κυρίαρχη ομάδα (Δεφίγγου & Κουφάκου, 1993. Σακκά, 1996. Sakka, 2009).

Στο πλαίσιο αυτό, (α) η μελέτη αποτελεί μια πρώτη προσπάθεια διερεύνησης των τρόπων με τους οποίους έφηβοι που προέρχονται από πολιτισμικά⁵ διαφορετικές ως προς το φύλο, τη θρησκεία και την κοινωνική θέση ομάδες σχεδιάζουν τη μελλοντική τους επαγγελματική και οικογενειακή ζωή και νοηματοδοτούν τη σχέση τους με το άλλο φύλο, ενώ, (β) παράλληλα, αποσκοπεί στη διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους οι ίδιοι οι έφηβοι διαχειρίζονται αυτές τις υπαγωγές προκειμένου να αποδώσουν νόημα στις σχέσεις των δύο φύλων.

Τα ερωτήματα αυτά είναι σημαντικά με δεδομένο ότι:

(α) Το φύλο μαζί με την εθνικότητα, τον πολιτισμό, τη φυλή ή τη θρησκεία, το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο κ.ά. αποτελούν, από τη μια, κοινωνιολογικές κατηγορίες βάσει των οποίων κατανέμονται άνισα τα οικονομικά και κοινωνικά προνόμια, αποθέματα και οφέλη (Quina, & Bronstein,

2003. Dines, & Humez, 2003. Χρυσοχόου, 2005). Από την άλλη, οι παραπάνω κατηγορίες, όπως είναι γνωστό, κατασκευάζονται κοινωνικά. Έτσι αποκτούν νόημα στο εκάστοτε πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο δομούνται, με την έννοια ότι οι άνθρωποι που συμμετέχουν στο ίδιο πολιτισμικό πλαίσιο «μοιράζονται κοινά συστήματα κοινωνικής κατηγοριοποίησης και κοινές αντιλήψεις για την κοινωνική θέση, τη σημασία και τις σχέσεις αυτών των κατηγοριών» (Χρυσοχόου, 2005, σελ. 42).

Όπως υποστηρίζεται στην κοινωνιοψυχολογική έρευνα, οι κατηγορίες αυτές σηματοδοτούν τη θέση ενός ατόμου στην κοινωνία, επηρεάζουν την εμπειρία του και διαμορφώνουν τις αντιλήψεις και τις πρακτικές του. Παράλληλα, παρέχουν στα μέλη της κάθε κατηγορίας μια κοινωνική ταυτότητα (Χρυσοχόου, 2005. Hogg, & Vaughan, 2010). Με δεδομένο ωστόσο ότι οι ταυτότητες που αφορούν το φύλο, την εθνότητα, την προέλευση, τη φυλή, την ηλικία κ.τ.λ. συνυπάρχουν, αναγνωρίζεται σήμερα όλο και περισσότερο ότι η ταυτότητα είναι πιο σύνθετη απ' ό,τι αρχικά θεωρήθηκε.

Σύμφωνα με νεότερες προσεγγίσεις στο χώρο των σπουδών του φύλου και της κοινωνικής ψυχολογίας (κοινωνικο-κονστρουκτιονιστικές προσεγγίσεις), το άτομο, ως ενεργός κοινωνικός δράστης, νοηματοδοτεί την ταυτότητά του με δημιουργικό τρόπο ανάλογα με τη συνθήκη επικοινωνίας στην οποία βρίσκεται κάθε φορά. Στο πλαίσιο αυτό, η ταυτότητα κατασκευάζεται και επανακατασκευάζεται διαρκώς καθώς ένας/μία ομιλητής/-τρια τοποθετεί τον εαυτό του/της σε συγκεκριμένες θέσεις που έχουν σχέση με τις παραπάνω κατηγοριοποιήσεις ή/και άλλες. Σύμφωνα με τον Connell (1987), η διαμόρφωση της κοινωνικής ταυτότητας μπορεί να κατανοηθεί ως σχέδιο εργασίας το οποίο αναπτύσσει το άτομο χρησιμοποιώντας ποικίλους πόρους (π.χ. συλλογικές αντιλήψεις για το τι σημαίνει να είναι κανείς άνδρας ή

5. Υπάρχουν διάφοροι ορισμοί για τον όρο «πολιτισμός» ή κουλτούρα. Όπως επισημαίνει η Χρυσοχόου (2005), η κουλτούρα γίνεται ένας άλλος τρόπος κατηγοριοποίησης των ανθρώπων και μερικές φορές συγχέεται με το έθνος, τη θρησκεία, τη φυλή, την κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη, ή με ένα συνδυασμό αυτών των κατηγοριών. Στην παρούσα εργασία νοείται ως «ένα σύνολο πεποιθήσεων, σκέψεων και πρακτικών το οποίο αποτελεί ιδιαίτερο και μοναδικό χαρακτηριστικό τους, αλλά και τις διαφοροποιεί σε σχέση με τις άλλες κουλτούρες» (Χρυσοχόου, 2005, σελ. 43).

γυναίκα, μέλος της εργατικής ή της μεσαίας τάξης κ.ο.κ.) και αποβλέποντας στην ενοποίηση ποικίλων και αντιφατικών θεμάτων (π.χ. οι απαιτήσεις διαφόρων θεσμών, όπως είναι η οικογένεια, η εργασία κ.τ.λ.).

Τέλος, είναι γνωστό από την κοινωνιοψυχολογική έρευνα ότι οι ομάδες που κατέχουν χαμηλή κοινωνική θέση γίνονται στόχος προκατάληψης και διακρίσεων. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τις κατηγορίες «φύλο» και «φυλή» ή/και «εθνοπολιτισμική προέλευση», εφόσον μαζί με την κατηγορία «ηλικία» ενεργοποιούν προκαταλήψεις και διακρίσεις, αποτελώντας έτσι τις «πιο διαδεδομένες βάσεις στερεοτυποποίησης» (Hogg, & Vaughan, 2010, σελ. 446). Παράλληλα, οι σχέσεις ανισοτιμίας που υπάρχουν ανάμεσα σε ομάδες συνδέονται με την κοινωνική ταυτότητα, με την έννοια ότι η θέση των ανθρώπων σε ένα σύστημα κοινωνικής οργάνωσης προσδιορίζει τους πόρους που διαθέτουν (Hogg, & Vaughan, 2010). Ταυτόχρονα ωστόσο επηρεάζουν και τους τρόπους με τους οποίους το άτομο ερμηνεύει το ίδιο την εμπειρία του. Όπως υποστηρίζει η Wetherell (2004): «...όταν μιλάμε για τάξη, “φυλή” ή κοινωνικό φύλο, έχουμε μπροστά μας όχι μόνο τα αποτελέσματα των υλικών περιορισμών, αλλά και μνήμες [...] όνειρα και κατασκευές του εαυτού» (σελ. 416).

(β) Από την έρευνα για τις σχέσεις των δύο φύλων στην οικογένεια και την εργασία προκύπτει ότι η συμμετοχή των γυναικών στη δημόσια σφαίρα και τη μισθωτή εργασία δεν οδηγεί σε μετασχηματισμό των σχέσεων των φύλων στην ιδιωτική σφαίρα και την οικογένεια (για ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας βλ. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, & Σακκά, 2005. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, 2007). Επιπλέον, η σημαντικότερη διαφορά που παρατηρείται ανάμεσα στους άνδρες και τις γυναίκες αφορά τις πεποιθήσεις τους για το δικαίωμα των γυναικών στην εργασία, καθώς έντονη είναι η εμμονή των ανδρών σε ένα μοντέλο οικογένειας στην οποία ο άνδρας θα προσκομίζει τα προς το ζην και η γυναίκα θα φροντίζει τα παιδιά και το νοικοκυριό (Connell, 1987. Kenway, 1995. Arnot, & Arizpe, 1997).

Σε ό,τι αφορά τη διαμόρφωση των ταυτοτήτων του φύλου κατά την εφηβεία, οι έρευνες στην

Ελλάδα δείχνουν ότι υπάρχει διάσταση στον τρόπο με τον οποίο τα αγόρια και τα κορίτσια διαμορφώνουν αντιλήψεις και προσδοκίες για την οικογένεια και για το δικό τους ρόλο σ' αυτήν (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, & Σακκά, 2005. Sakka, & Deliyanni-Kouimtzi, 2006. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, 2007. Σακκά, 2007). Παράλληλα, οι νέες γυναίκες επιμένουν όλο και περισσότερο για μεγαλύτερη ισότητα των φύλων στην οικογένεια, για αναδόμηση του πατρικού ρόλου και της ανδρικής ταυτότητας, ενώ οι συνομήλικοί τους άνδρες δεν συμμερίζονται τις απόψεις αυτές στον ίδιο βαθμό. Παρ' όλα αυτά, η σύλληψη της μορφής και της δομής της οικογένειας εξακολουθεί να διατηρεί πολλά από τα παραδοσιακά χαρακτηριστικά της (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, & Σακκά, 2005. Sakka, & Deliyanni-Kouimtzi, 2006. Αθανασιάδου, 2007. Καραμπατζάκη, & Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, 2007).

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί ότι μόνον πολύ πρόσφατα οι έρευνες για το φύλο, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, θεώρησαν την κατηγορία «εθνοπολιτισμική/πολιτισμική προέλευση» ή την κατηγορία «φυλή» (race) ως ένα σημαντικό παράγοντα ο οποίος επηρεάζει τις εμπειρίες ανδρών και γυναικών μαζί με μια τρίτη κατηγορία, αυτήν της «κοινωνικοοικονομικής διαστρωμάτωσης» (Quina & Bronstein, 2003. Dines & Humez, 2003. Σακκά, κ.ά., 2008). Έως σήμερα οι κατηγορίες αυτές μελετούνται ξεχωριστά και μόνο πολύ σπάνια από κοινού. Ωστόσο έχει αναγνωριστεί το γεγονός ότι το φύλο κατασκευάζεται και ότι είναι αναγκαίο η σχετική έρευνα να στραφεί προς τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές δυνάμεις που διαμορφώνουν, επαναδιαμορφώνουν και ενισχύουν την κατηγορία «φύλο» στο χρόνο και τον χώρο (Dines, & Humez, 2003).

(γ) Η μειονότητα στο σύνολό της συνιστά μια κοινότητα η οποία, μολοντί προσδιορίζεται μόνο θρησκευτικά από τις διεθνείς συνθήκες, χαρακτηρίζεται από γλωσσική και εθνοτική ποικιλομορφία. Επιπλέον, πέρα από τη μειονοτική θέση την οποία κατέχει στην ελληνική κοινωνία, η συντριπτική πλειονότητα των μελών της κατατάσσεται στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα. Παράλληλα, τα κορίτσια συνιστούν μια ομάδα που αποτελεί στόχο διπλής ή/και πολλαπλής διάκρισης με βάση το

φύλο, την εθνοτική-πολιτισμική-θρησκευτική προέλευση και τη χαμηλή κοινωνικοοικονομική θέση. Όπως επισημαίνουν οι Reid και Comas-Díaz (1990) αναφερόμενες στη μετανάστευση, η διάκριση ως προς το φύλο μπορεί να προέρχεται και από τα μέλη της εθνικής μειονότητας και από τον ντόπιο πληθυσμό, ενώ η διάκριση ως προς την εθνικότητα προέρχεται και από τους άνδρες και από τις γυναίκες της χώρας υποδοχής.

Η μειονότητα στη Θράκη: εκπαίδευση, επαγγελματικές επιλογές και οικογένεια

Η θέση της μειονότητας κατοχυρώνεται μέσω μιας σειράς νομοθετικών κειμένων που βασίζονται τη Συνθήκη της Λωζάννης. Η συνθήκη αναφέρεται στους πληθυσμούς που εμπλέκονται με θρησκευτικούς και όχι εθνικούς όρους (Ασκούνη, 2006. Dragonas, & Fragoudaki, 2006), μολοντί στην Ελλάδα, σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία, πρόκειται για Έλληνες πολίτες που είναι είτε Ρομά είτε τουρκικής ή πομακικής καταγωγής. Όπως έχει επισημανθεί στη σχετική βιβλιογραφία, η μειονότητα παρέμεινε αποκλεισμένη για πολλά χρόνια από τις κοινωνικοοικονομικές αλλαγές της ελληνικής κοινωνίας και παρέμεινε στο περιθώριο, ενώ ταυτόχρονα αποτέλεσε το πεδίο στο οποίο εκδηλώθηκαν κατά καιρούς οι ανταγωνιστικές σχέσεις Ελλάδας και Τουρκίας (Dragonas, & Fragoudaki, 2006). Η κατάσταση άλλαξε από το 1995 και μετά, καθώς οι ελληνικές κυβερνήσεις έλαβαν μέτρα για την οικονομική ανάπτυξη της Θράκης και της μειονότητας ειδικότερα (Ασκούνη, 2006). Παρ' όλα αυτά, όπως επισημαίνουν οι Dragonas και Fragoudaki (2006), σύμφωνα με στατιστικά στοιχεία του 1998, η συντριπτική πλειονότητα κατατάσσεται στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα.

Στην παρούσα εργασία δεν θα αναφερθούμε στο θεσμικό πλαίσιο της παρεχόμενης εκπαίδευσης προς τη μειονότητα της Θράκης. Θα επισημάνουμε ωστόσο ορισμένα σημεία που κρίνονται σημαντικά και δείχνουν τόσο τη σχετική περιωριοποίηση της μειονότητας όσο και τις αλλαγές που συνέβησαν από το 1995 και μετά.

(α) Για χρόνια, οι μαθητές/-τριες της μειονότητας φοιτούσαν στα λεγόμενα «μειονοτικά σχο-

λεία», το καθεστώς των οποίων υπαγορευόταν από τη Συνθήκη της Λωζάννης και διάφορα ελληνοτουρκικά μορφωτικά πρωτόκολλα. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1995, η παρεχόμενη εκπαίδευση ήταν ιδιαίτερα υποβαθμισμένη, ενώ ιδιαίτερα σημαντικό ήταν το φαινόμενο της εγκατάλειψης του σχολείου κυρίως από τα κορίτσια (Ασκούνη, 2006).

Μόνο από το 1995 και μετά η πολιτεία άρχισε να υιοθετεί νέα μέτρα που σκοπό είχαν τη βελτίωση της εκπαίδευσης των παιδιών της μειονότητας τόσο σε διοικητικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο περιεχομένου (Καρασάνη, 2000. Ασκούνη, 2006. Δραγώνα & Φραγκουδάκη, 2008), ενώ θετικό βήμα θεωρήθηκε ο ορισμός, από την πολιτεία το 1996, ενός ποσοστού θέσεων (0,5%) οι οποίες προορίζονται για την εισαγωγή σε ΑΕΙ και ΤΕΙ αποφοίτων λυκείου που προέρχονται από τη μειονότητα της Θράκης (Ονσουόγλου, 1997. Ασκούνη, 2006). Σήμερα οι περισσότεροι μαθητές και μαθήτριες της μειονότητας παρακολουθούν το δημόσιο δημοτικό, γυμνάσιο ή λύκειο, ενώ ένας σχετικά μικρότερος αριθμός παρακολουθεί τα αντίστοιχα δίγλωσσα μειονοτικά. Ταυτόχρονα, αυξήθηκε κατακόρυφα ο αριθμός εκείνων που φοιτούν στο ελληνικό πανεπιστήμιο (Ασκούνη, 2006. Δραγώνα, & Φραγκουδάκη, 2008).

Στο πλαίσιο των παραπάνω, η μόρφωση των κοριτσιών έως το 1995 ήταν μικρότερης διάρκειας από εκείνη των αγοριών, ενώ σε πολλές περιπτώσεις τα κορίτσια κρατήθηκαν μακριά από την εννιάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση (Κανακίδου, 1996. Κανακίδου, 1997. Ασκούνη, 2006). Σύμφωνα με την Ασκούνη (2006) και τις Δραγώνα και Φραγκουδάκη (2008), φαίνεται ότι, ακόμα και σήμερα, τα κορίτσια είναι αυτά που συμμετέχουν λιγότερο στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, εγκαταλείπουν συχνότερα το σχολείο και δεν συνεχίζουν τις σπουδές τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Όπως επισημαίνεται από τις παραπάνω συγγραφείς, παράγοντες όπως το κοινωνικοοικονομικό και μορφωτικό επίπεδο της οικογένειας, ο τόπος κατοικίας, σε συνδυασμό με το φύλο των εφήβων και τις προσδοκίες των γονιών για το μέλλον των παιδιών τους καθορίζουν τις εκπαιδευτικές επιλογές των εφήβων γενικά και των κοριτσιών ει-

δικότερα. Οι στάσεις των γονιών, για παράδειγμα, για τη γυναικεία εκπαίδευση είναι περισσότερο θετικές στα αστικά κέντρα και σε εύπορες οικογένειες, όπου η εκπαίδευση θεωρείται μέσο για κοινωνική και οικονομική άνοδο (Κανακίδου, 1996. Ασκούνη, 2006). Στο πλαίσιο αυτό, η διαφοροποίηση στις στάσεις και στις πρακτικές που υιοθετούν οι γονείς σε σχέση με την εκπαίδευση των παιδιών τους φαίνεται να αντανakλά την ιδεολογική και ταξική διαφοροποίηση που υπάρχει στο εσωτερικό της μειονότητας (Ασκούνη, 2006).

(β) Ένας άλλος δείκτης περιθωριοποίησης της μειονότητας είναι η επαγγελματική απασχόληση των μελών της (Ασκούνη, 2006). Τα μέχρι τώρα δεδομένα δείχνουν ότι οι επαγγελματικές επιλογές των μελών της μειονότητας φαίνεται να είναι ανάλογες των εκπαιδευτικών τους επιλογών. Για παράδειγμα, στον αγροτικό τομέα απασχολείται ποσοστό 47,2% των μελών της μειονότητας, ενώ το αντίστοιχο εθνικό ποσοστό είναι 19%. Ταυτόχρονα, η συντριπτική πλειονότητα ανήκει στα κατώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα (Ασκούνη, 2006).

(γ) Σε ό,τι αφορά την οικογένεια, από τα ελάχιστα διαθέσιμα δεδομένα στον ελλαδικό χώρο προκύπτει ότι αυτή είναι κατά κύριο λόγο παραδοσιακή. Σύμφωνα με ορισμένους συγγραφείς, η ισλαμική παράδοση είναι αυτή που αποτελεί τον κύριο και αποκλειστικό παράγοντα διαμόρφωσης των οικογενειακών ηθών (Παναγιωτίδης, 1996. Κανακίδου, 1996). Στο πλαίσιο αυτό υποστηρίζεται ότι ο διαχωρισμός των ρόλων με βάση το φύλο υπαγορεύεται άμεσα από τη θρησκεία και είναι απόρροια μιας αυστηρής και ταυτόχρονα συνεκτικής κοινωνικής οργάνωσης, ενώ η ένδειξη σεβασμού της γυναίκας προς τον άνδρα δεν αποτελεί απλώς ηθική αρχή, αλλά καίρια επιταγή του Κορανίου. Αντίθετα, σύμφωνα με την Ασκούνη (2006), το πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ζει η μειονότητα είναι αυτό που ενισχύει τις παραδοσιακές δομές και δημιουργεί τις κατάλληλες προϋποθέσεις για τη διατήρηση του διαχωρισμού των κοινωνικών και επαγγελματικών ρόλων ανάλογα με το φύλο.

Τα παραπάνω δεν φαίνεται να αποκλείουν την εμφάνιση και άλλων μορφών οικογένειας (Σαρ-

ρης, 1990. Κανακίδου, 1996. Ασκούνη, 2006). Ο Σαρρής (1990) διακρίνει τουλάχιστον τρεις τύπους: την παραδοσιακή, τη σύγχρονη και τη μεταβατική. Σύμφωνα με το συγγραφέα, ο κάθε τύπος οικογένειας χαρακτηρίζεται από διαφορετική δομή, διαφορετική κατανομή εργασίας ανάμεσα στους δύο συζύγους και διαφορετική ιεράρχηση των ρόλων των μελών της εκτεταμένης ή πυρηνικής οικογένειας. Σύμφωνα με την Ασκούνη (2006), η ποικιλία αυτή φαίνεται να αντανakλά τις αλλαγές που έχουν γίνει κατά τα τελευταία χρόνια στο πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ζει η μειονότητα. Οι παρατηρούμενες αλλαγές ωστόσο, με τη σειρά τους, θέτουν νέες απαιτήσεις και στα δύο φύλα για παραπέρα εκπαίδευση και κοινωνικοοικονομική κινητικότητα.

2. Μεθοδολογία

Οι συμμετέχοντες/-ουσες

Στη μελέτη συμμετείχαν συνολικά 180 (86 της πλειονότητας και 94 της μειονότητας) έφηβοι των τριών τάξεων του λυκείου, οι οποίοι προέρχονταν από δύο δημόσια λύκεια και ένα μειονοτικό σε αστικό κέντρο της περιοχής της Θράκης. Από τους 180 εφήβους, 82 ήταν αγόρια (46%) και 98 (54%) ήταν κορίτσια. Ο αριθμός αγοριών και κοριτσιών ανά ομάδα ήταν περίπου ο ίδιος. Συγκεκριμένα, στη μελέτη έλαβαν μέρος 34 αγόρια (40%) και 52 κορίτσια (60%) της πλειονότητας και 48 αγόρια (51%) και 46 κορίτσια (49%) της μειονότητας. Τέλος, από το συνολικό αριθμό των συμμετεχόντων, 71 φοιτούσαν στην Α' Λυκείου (39%), 53 φοιτούσαν στη Β' Λυκείου (30%) και 56 στην Γ' Λυκείου (31%).

Όπως ήδη έχει αναφερθεί σε προηγούμενη μελέτη μας που αφορούσε τις ίδιες ομάδες εφήβων (Σακκά, 2008), οι συμμετέχοντες/-ουσες διέφεραν ως προς την ηλικία τους, την ηλικία στην οποία παντρεύτηκαν οι γονείς τους και το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο της οικογένειας έτσι όπως αυτό προσδιορίζεται από το εκπαιδευτικό επίπεδο και το επάγγελμα των γονιών. Συγκεκριμένα, οι έφηβοι της μειονότητας είναι μεγαλύτεροι στην ηλικία από την ομάδα των εφήβων της πλειονότη-

τας (για παράδειγμα, στην ομάδα των εφήβων της μειονότητας ποσοστό 29% είναι 18 ή 19 ετών, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στην ομάδα των συμμαθητών/-τριών τους της πλειονότητας είναι 8%). Παράλληλα, η ηλικία γάμου των γονιών των εφήβων της μειονότητας ήταν σημαντικά χαμηλότερη από εκείνη των γονιών των εφήβων της πλειονότητας.

Τέλος, σε συμφωνία με τις υπάρχουσες έρευνες (Ονσούνου, 1997. Τρέσσου, 1997. Ασκούνη, 2006 κ.ά.), το κοινωνικοοικονομικό και μορφωτικό επίπεδο των οικογενειών των εφήβων της μειονότητας φαίνεται να είναι μάλλον σημαντικά χαμηλότερο από εκείνο των γονιών των εφήβων της πλειονότητας. Η πλειοψηφία των γονιών της μειονότητας είναι απόφοιτοι δημοτικού (πατέρες 57%, μητέρες 83%), ενώ μόνο ένα μικρό ποσοστό (πατέρες 19%, μητέρες 2%) ολοκλήρωσε τις σπουδές του στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Αντίθετα, στην ομάδα των εφήβων της πλειονότητας, η πλειοψηφία των πατέρων είναι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (58%), ενώ οι μητέρες είτε ολοκλήρωσαν το λύκειο (45%) είτε ολοκλήρωσαν την τριτοβάθμια εκπαίδευση (38%).

Παράλληλα, οι περισσότεροι από τους πατέρες στην ομάδα των εφήβων της μειονότητας είναι μικροεπαγγελματίες (23%) ή αγρότες/εργάτες (48%), ενώ οι περισσότεροι από τους πατέρες των εφήβων της πλειονότητας είναι δημόσιοι ή ιδιωτικοί υπάλληλοι (41%) και ελεύθεροι επαγγελματίες (20%). Επιπλέον, το μεγαλύτερο ποσοστό των μητέρων των εφήβων της μειονότητας ασχολούνται με τα οικιακά (77%), σε αντίθεση με τις μητέρες των εφήβων της πλειονότητας οι οποίες κατά το μεγαλύτερο ποσοστό τους (67%) εργάζονται (Σακκά, 2008).

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η διαφορετική κοινωνική θέση των εφήβων (μειονότητα-πλειονότητα) αντανακλά και το διαφορετικό κοινωνικοοικονομικό επίπεδο της κάθε ομάδας. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί επίσης ότι σε καμία περίπτωση οι συμμετέχοντες/-ουσες στη μελέτη δεν αντιπροσωπεύουν το γενικό πληθυσμό. Οι έφηβοι της πλειονότητας προέρχονται από δύο μόνο σχολεία αστικού κέντρου της περιοχής της Θράκης, ενώ εκείνοι/-ες της μειονότητας αποτελούν μία από τις πολλές υποομάδες της, με την

έννοια ότι οι συγκεκριμένοι έφηβοι: (α) ζουν σε (ή κοντά σε) αστικό κέντρο, ενώ μεγάλο τμήμα της μειονότητας ζει σε λιγότερο ή περισσότερο απομακρυσμένες αγροτικές περιοχές (Διβάνη, 1999. Ασκούνη, 2006) (β) συνεχίζουν τις σπουδές τους και πέραν της εννιάχρονης υποχρεωτικής εκπαίδευσης, γεγονός που δεν συμβαίνει με σημαντικό αριθμό συνομηλίκων τους ακόμα και σήμερα (Κανακίδου, 1997. Διβάνη, 1999. Ασκούνη, 2006) και (γ) παρακολουθούν το μειονοτικό λύκειο, σε αντίθεση με άλλους/-ες της ίδιας ομάδας που είτε παρακολουθούν το δημόσιο λύκειο είτε έχουν διακόψει τις σπουδές τους (Ασκούνη, 2006).

Ερευνητικά εργαλεία

Για τη διερεύνηση των πεποιθήσεων και των προσδοκιών των εφήβων συλλέχτηκαν ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα βάσει (1) δομημένου ερωτηματολογίου το οποίο εξέταζε, μεταξύ άλλων: (α) τις προσδοκίες των εφήβων για την επαγγελματική τους ζωή στο μέλλον, και (β) τις προσδοκίες τους για τη μελλοντική τους οικογένεια. Η κατασκευή του ερωτηματολογίου στηρίχτηκε σε ήδη υπάρχοντα (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, & Σακκά, 2003). Συγκεκριμένα, προκειμένου να διερευνηθούν οι προσδοκίες των εφήβων για την επαγγελματική τους ζωή, ζητήθηκε από αυτούς/-ές να προσδιορίσουν: (α) το είδος του επαγγέλματος που θα ήθελαν να κάνουν στο μέλλον, δηλώνοντας το βαθμό προτίμησής τους, βάσει τετράβαθμης κλίμακας, σε τρεις επαγγελματικές κατηγορίες και (β) τις προσδοκίες τους για τα χαρακτηριστικά του μελλοντικού τους επαγγέλματος δηλώνοντας, βάσει τετράβαθμης κλίμακας, το βαθμό στον οποίο ισχύουν για αυτούς/-ές προκαθορισμένες κατηγορίες χαρακτηριστικών.

Παράλληλα, για να διερευνηθούν οι προσδοκίες των εφήβων για τη μελλοντική τους οικογένεια, ζητήθηκε να προσδιορίσουν: (α) την ηλικία στην οποία επιθυμούν να δημιουργήσουν τη δική τους οικογένεια βάσει τετράβαθμης κλίμακας (1=15-20, 2=21-25 ετών, 3=26-30 ετών, 4=31-35 ετών) (β) τον αριθμό των παιδιών που θα ήθελαν να αποκτήσουν και (γ) τις προϋποθέσεις που θα πρέπει, κατά τη γνώμη τους, να ισχύουν για να

δημιουργήσουν οι ίδιοι/-ες οικογένεια δηλώνοντας, βάσει τετράβαθμης κλίμακας, το βαθμό συμφωνίας τους με προκαθορισμένες κατηγορίες προϋποθέσεων.

Για τον έλεγχο των διαφορών ανάμεσα στις δύο ομάδες και ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια της κάθε ομάδας χρησιμοποιήθηκε ο μη παραμετρικός έλεγχος Mann-Whitney.

(β) Τέλος, ζητήθηκε από τους/τις εφήβους να γράψουν μια έκθεση με θέμα «Μια μέρα στην οικογένειά μου». Εκθέσεις αυτού του τύπου έχουν χρησιμοποιηθεί σε προηγούμενες μελέτες, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, για τη διερεύνηση των τρόπων με τους οποίους τα δύο φύλα κατανοούν τις σχέσεις των φύλων στην οικογένεια καθώς και τη δική τους θέση μέσα σ' αυτήν (Halldén, 1997. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, & Σακκά, 2004).

Οι απαντήσεις των εφήβων υποβλήθηκαν σε *θεματική ανάλυση* προκειμένου να κατανοηθούν οι εικόνες που δομούν οι έφηβοι για τη μελλοντική τους ζωή. Η επιλογή αυτή κρίθηκε αναγκαία, με δεδομένο ότι οι εκθέσεις των εφήβων της μειονότητας ήταν ιδιαίτερα σύντομες επειδή πολλοί από αυτούς/-ές δεν μιλούν καλά τα Ελληνικά. Κρίθηκε απαραίτητο επομένως να χρησιμοποιηθεί μια ευέλικτη μέθοδος ανάλυσης προκειμένου να χρησιμοποιηθούν και να διερευνηθούν διεξοδικά όλα τα διαθέσιμα δεδομένα. Όπως είναι γνωστό, η θεματική ανάλυση αποτελεί μια τέτοια μέθοδο ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων και επιτρέπει τη λεπτομερή επεξεργασία των αντιλήψεων και των πεποιθήσεων των συμμετεχόντων καθώς συζητούν ένα θέμα (Smith, 1999).

Η συλλογή δεδομένων έγινε κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους 2007-08 και διήρκεσε τρεις διδακτικές ώρες.

3. Αποτελέσματα και συζήτηση

Οι προσδοκίες των εφήβων για το μελλοντικό τους επάγγελμα

Υπενθυμίζεται ότι, προκειμένου να διερευνηθούν οι προσδοκίες των εφήβων για την επαγγελματική τους ζωή στο μέλλον, ζητήθηκε από

αυτούς, βάσει προκαθορισμένων επιλογών, να δηλώσουν το είδος του επαγγέλματος που θα ήθελαν να ακολουθήσουν καθώς και τα χαρακτηριστικά αυτού του επαγγέλματος.

Συγκεκριμένα, στην ερώτηση «τι επάγγελμα θα ήθελες να κάνεις στο μέλλον», οι έφηβοι αναφέρουν ότι, έως ένα βαθμό, θα επέλεγαν τα επαγγέλματα του επιστήμονα ή του δημόσιου υπαλλήλου, αλλά όχι του ειδικευμένου τεχνίτη. Στατιστικά σημαντικές διαφορές παρουσιάστηκαν στις δύο από τις τρεις περιπτώσεις. Οι έφηβοι της πλειονότητας, σε υψηλότερο βαθμό από εκείνους της μειονότητας, δήλωσαν ότι θα επιθυμούσαν το επάγγελμα του δημόσιου υπαλλήλου, ενώ οι έφηβοι της μειονότητας δήλωσαν σε υψηλότερο βαθμό από εκείνους της πλειονότητας ότι θα προτιμούσαν το επάγγελμα του ειδικευμένου τεχνίτη (Πίνακας 1α). Φαίνεται επομένως ότι οι έφηβοι της μειονότητας, σε αντίθεση με εκείνους/-ες της πλειονότητας, θεωρούν πιο εφικτό στόχο την άσκηση του επαγγέλματος του ειδικευμένου τεχνίτη παρά του δημόσιου υπαλλήλου.

Μολονότι οι παραπάνω κατηγορίες δεν αποκλείουν η μια την άλλη (με την έννοια ότι ένας επιστήμονας ή ένας ειδικευμένος τεχνίτης θα μπορούσε να είναι δημόσιος υπάλληλος), φαίνεται ότι, όταν δεν αποτελεί μελλοντική προοπτική το επάγγελμα του επιστήμονα, οι προσδοκίες των εφήβων των δύο ομάδων διαφοροποιούνται σε αρκετά υψηλό βαθμό. Σε ποιο βαθμό, θα μπορούσαμε να πούμε, ότι οι έφηβοι της μειονότητας, όταν δεν προσβλέπουν στο επάγγελμα του επιστήμονα, διατηρούν χαμηλότερες επαγγελματικές προσδοκίες από εκείνες των εφήβων της πλειονότητας; Οι αντιλήψεις των εφήβων για τα χαρακτηριστικά του μελλοντικού τους επαγγέλματος ίσως εν μέρει δώσουν απάντηση σ' αυτό το ερώτημα.

Στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια της κάθε ομάδας παρουσιάστηκε μόνο σε μία περίπτωση. Σύμφωνα με τον έλεγχο Mann Whitney, στην ομάδα της πλειονότητας τα αγόρια ($MO = 2,26$ $SA = 1,06$) σε υψηλότερο βαθμό από ό,τι τα κορίτσια ($MO = 1,40$ $SA = 0,64$) δήλωσαν ότι προτιμούν το επάγγελμα του ειδικευμένου τεχνίτη (Mann-Whitney $U = 3,888$ $p = 0,000$). Ανάλογη διαφοροποίηση δεν πα-

Πίνακας 1α
Προσδοκίες των εφήβων για το μελλοντικό τους επάγγελμα ανά ομάδα:
Μέσοι όροι, σταθερή απόκλιση και τιμές z¹

Κατηγορίες επαγγελματιών	Ομάδες			
	Πλειονότητα		Μειονότητα	
	ΜΟ	ΣΑ	ΜΟ	ΣΑ
Επιστήμονας	2,20	1,12	2,24	1,20
Δημόσιος Υπάλληλος ²	2,49	1,02	1,96	0,95
Ειδικευμένος Τεχνίτης ³	1,73	0,92	2,10	1,09

1. (1) δεν προτιμώ καθόλου έως (4) προτιμώ πολύ

2. Mann-Whitney U= -4,888· p= 0,000

3. Mann-Whitney U=-4,888· p= 0,000

ρουσιάστηκε ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια της μειονότητας.

Σε ποιο βαθμό θα μπορούσαμε να πούμε ότι η παρατηρούμενη διαφοροποίηση ως προς το φύλο στην ομάδα της πλειονότητας αντανάκλα τις χαμηλότερες επαγγελματικές προσδοκίες των αγοριών αυτής της ομάδας; Από τη μια, έχει κατά καιρούς υποστηριχθεί, από ανάλογες μελέτες στον ελλαδικό χώρο, ότι τα κορίτσια διεκδικούν, σε υψηλότερο βαθμό από τα αγόρια, επάγγελματα υψηλού κύρους (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, & Σακκά, 2005. Στογιαννίδου, Σακκά, & Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, 2007). Από την άλλη, ωστόσο, η παρατηρούμενη διαφοροποίηση μπορεί να δείχνει ότι τα κορίτσια της πλειονότητας δεν επέλεξαν τη συγκεκριμένη κατηγορία επειδή σ' αυτήν υπάγονται συνήθως επαγγέλματα που θεωρούνται κυρίως «ανδρικά» (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, & Σακκά, 2005).

Ως προς τα *χαρακτηριστικά της εργασίας που θα ήθελαν να κάνουν στο μέλλον*, οι έφηβοι της πλειονότητας προσδοκούν ότι το μελλοντικό τους επάγγελμα θα τους εξασφαλίξει κυρίως την οικονομική άνεση και την οικονομική ανεξαρτησία, και δευτερευόντως το χρόνο για την οικογένειά τους. Αντίθετα, οι έφηβοι της μειονότητας φαίνεται να θέτουν ως προτεραιότητα κυρίως την εξασφάλιση ελεύθερου χρόνου, για να είναι σε θέση να ασχολούνται με την οικογένειά τους, και δευτερευόντως την εξασφάλιση της οικονομικής άνεσης. Τα παραπάνω ισχύουν τόσο για τα αγόρια

όσο και για τα κορίτσια της κάθε ομάδας, εφόσον δεν παρουσιάστηκαν διαφορές ως προς το φύλο.

Στατιστικά σημαντικές διαφορές ανάμεσα στους εφήβους της πλειονότητας και της μειονότητας παρουσιάστηκαν σε δύο περιπτώσεις. Συγκεκριμένα, οι έφηβοι της πλειονότητας, σε υψηλότερο βαθμό από εκείνους της μειονότητας, δήλωσαν ότι θα επιθυμούσαν μια δουλειά που θα τους προσφέρει οικονομική άνεση ή/και θα τους/τις κάνει οικονομικά ανεξάρτητους/-ες (Πίνακας 1β).

Τα παραπάνω αποτελέσματα, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι οι έφηβοι της μειονότητας που δεν προσβλέπουν να έχουν στο μέλλον το επάγγελμα του επιστήμονα δηλώνουν, σε υψηλότερο βαθμό από τους/τις συμμαθητές/-τριές τους της πλειονότητας, ότι το επάγγελμα του ειδικευμένου τεχνίτη μπορεί να αποτελέσει για αυτούς/-ές μια επαγγελματική προοπτική, εν μέρει φαίνεται να ενισχύουν το επιχείρημα που έχει διατυπωθεί και σε παλαιότερη μελέτη (Σακκά, Γωνίδα, Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, & Κιοσσόγλου, 2008), ότι ορισμένοι από τους/τις εφήβους της μειονότητας έχουν χαμηλότερες επαγγελματικές προσδοκίες από εκείνους/-ες της πλειονότητας.

Από την άλλη, ωστόσο, τα αποτελέσματα δείχνουν επίσης ότι, ενώ οι έφηβοι της πλειονότητας αξιολογούν υψηλότερα έναν ατομικό στόχο (οικονομική ανεξαρτησία), εκείνοι/-ες της μειονότητας αξιολογούν υψηλότερα τη συνύπαρξη με την

Πίνακας 1β

Προσδοκίες των εφήβων για χαρακτηριστικά του μελλοντικού τους επαγγέλματος ανά ομάδα:
Μέσοι όροι, σταθερή απόκλιση και τιμές z^1

Χαρακτηριστικά	Ομάδες			
	Πλειονότητα		Μειονότητα	
	ΜΟ	ΣΑ	ΜΟ	ΣΑ
Θα ήθελα μια δουλειά που θα μου προσφέρει ελεύθερο χρόνο	3,33	0,75	3,18	0,85
Θα ήθελα μια δουλειά που θα μου προσφέρει οικονομική άνεση ²	3,75	0,46	3,42	0,79
Θα ήθελα μια δουλειά που θα με κάνει οικονομικά ανεξάρτητο/-η ³	3,72	0,53	3,14	0,84
Θα ήθελα μια δουλειά που θα μου δίνει την ευκαιρία να ασχολούμαι με την οικογένειά μου	3,60	0,64	3,63	0,60
Θα ήθελα μια δουλειά που θα μου προσφέρει τα απαραίτητα	3,17	0,97	3,14	0,90

1. (1) δεν ισχύει καθόλου έως (4) ισχύει πολύ

2. Mann-Whitney $U = -4,888$; $p = 0,000$

3. Mann-Whitney $U = -4,308$; $p = 0,000$

οικογένεια. Σε ποιο βαθμό οι παραπάνω προσδοκίες αντανakλούν διαφορετικούς προσανατολισμούς στους τρόπους με τους οποίους οι έφηβοι από διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα κατανοούν τον εαυτό τους και τις κοινωνικές-οικογενειακές τους σχέσεις; Το ερώτημα αυτό αξίζει να διερευνηθεί περισσότερο, εφόσον, όπως υποστηρίζεται στη διαπολιτισμική έρευνα (για την ανασκόπηση σχετικών μελετών βλ. Hogg, & Vaughan, 2010. Χρυσόχου, 2005), άλλες κοινωνίες βασίζονται στον ατομοκεντρισμό και άλλες στην αλληλεξάρτηση των ατόμων. Στο πλαίσιο αυτό, ο εαυτός όσο και η βάση πάνω στην οποία διεξάγονται οι κοινωνικές σχέσεις θεωρείται ότι είναι σχετικά ανεξάρτητες έννοιες στις πιο ατομοκεντρικές κοινωνίες και σχετικά αλληλοεξαρτώμενες στις πιο ομαδοκεντρικές κοινωνίες.

Οι προσδοκίες των εφήβων για την οικογένεια και την οικογενειακή ζωή

Υπενθυμίζεται ότι, για να κατανοηθούν οι από-

ψεις των εφήβων για την οικογένεια και την οικογενειακή ζωή, ζητήθηκε να απαντήσουν σε σειρά κλειστών ερωτήσεων σχετικά με τις προϋποθέσεις που θεωρούν ότι πρέπει να υπάρχουν για τη δημιουργία οικογένειας, περιλαμβανομένης και της ηλικίας για τη δημιουργία οικογένειας.

Στην ερώτηση αναφορικά με την επιθυμητή ηλικία για τη δημιουργία οικογένειας, οι έφηβοι της μειονότητας (ΜΟ= 2,55 ΣΑ=0,72), σε υψηλότερο βαθμό από εκείνους της πλειονότητας (ΜΟ= 2,79 ΣΑ=0,58), δήλωσαν ότι προτιμούν να έχουν τη δική τους οικογένεια σε νεαρή ηλικία (Mann-Whitney $U = -2,633$ $p = 0,008$), ενώ όλοι δήλωσαν ότι επιθυμούν να αποκτήσουν έως δύο παιδιά. Επιπλέον, τα κορίτσια και των δύο ομάδων (ΜΟ= 2,67 ΣΑ=0,56 και ΜΟ= 2,30 ΣΑ=0,63 για τους εφήβους της πλειονότητας και της μειονότητας αντίστοιχα) δήλωσαν, σε υψηλότερο βαθμό από ό,τι τα αγόρια (ΜΟ= 2,97 ΣΑ=0,58 και ΜΟ= 2,79 ΣΑ=0,72 αντίστοιχα), ότι προτιμούν να έχουν τη δική τους οικογένεια σε νεαρή ηλικία (Mann-Whitney $U = -2,294$ $p = 0,022$ και Mann-

Πίνακας 2
Αντιλήψεις των εφήβων για τις προϋποθέσεις για να κάνει ένας/μία νέος/-α οικογένεια
ανά ομάδα: Μέσοι όροι, σταθερή απόκλιση και τιμές z¹

Δηλώσεις	Ομάδες			
	Πλειονότητα		Μειονότητα	
	ΜΟ	ΣΑ	ΜΟ	ΣΑ
1. Να έχει τελειώσει τις σπουδές του/της	3,36	0,81	3,42	0,87
2. Να βρει μια σταθερή δουλειά	3,60	0,52	3,56	0,73
3. Να είναι οικονομικά ανεξάρτητος/-η ²	3,62	0,60	2,95	0,98
4. Να έχει οικονομική άνεση	3,09	0,73	3,11	0,85
5. Να έχει δικό του/της σπίτι ³	2,71	0,83	3,27	1,00
6. Να βάλει την οικογένεια πιο πάνω από τη δουλειά του/της	3,19	0,81	2,99	1,09

1. (1) δεν συμφωνώ καθόλου έως (4) συμφωνώ πολύ

2. Mann-Whitney U= -4,888· $p=0,000$

3. Mann-Whitney U= -4,308· $p=0,000$

Whitney U=-3,104 $p=0,002$ αντίστοιχα). Σε συμφωνία με άλλες μελέτες, επομένως, φαίνεται ότι η πίεση για τη δημιουργία οικογένειας σε νεαρή ηλικία είναι εντονότερη στα κορίτσια παρά στα αγόρια (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, & Σακκά, 2005), καθώς και στην ομάδα της μειονότητας παρά στην ομάδα της πλειονότητας (Σαρρής, 1990. Κανακίδου, 1996. Basit, 1997).

Επιπλέον, σύμφωνα με τα αποτελέσματα, όλοι οι έφηβοι ως απαραίτητες προϋποθέσεις για να κάνει ένας/μία νέος/-α οικογένεια θεωρούν την ολοκλήρωση των σπουδών του/της, την εύρεση μιας σταθερής δουλειάς, την οικονομική ανεξαρτησία και άνεση, την απόκτηση ιδιόκτητης κατοικίας και τη διάθεση να ιεραρχείται η οικογένεια υψηλότερα από την εργασία (Πίνακας 2). Ωστόσο, οι δύο ομάδες των εφήβων διαφοροποιήθηκαν ως προς την οικονομική ανεξαρτησία και την απόκτηση ιδιόκτητου σπιτιού. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 2, οι έφηβοι της πλειονότητας, σε υψηλότερο βαθμό από εκείνους της μειονότητας, θεωρούν ως απαραίτητη προϋπόθεση για να κάνει κάποιος/-α οικογένεια την οικονομική ανεξαρτησία, ενώ έφηβοι της μειονότητας, σε υψηλότερο βαθμό από εκείνους της πλειονότητας, θεω-

ρούν ως απαραίτητη προϋπόθεση την απόκτηση ιδιόκτητης κατοικίας.

Τα αποτελέσματα αυτά είναι ανάλογα άλλων μελετών που δείχνουν ότι οι έφηβοι διαφορετικών κοινωνικών ομάδων σχεδιάζουν την ενήλικη ζωή τους με διαφορετικούς τρόπους (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, & Σακκά, 2005 Sakka, & Deliyanni-Kouimtzi, 2006 Arnot, & Arizpe, 1997). Ενώ και οι δύο ομάδες, σχεδιάζοντας τη μελλοντική τους ζωή, δηλώνουν ότι είναι απαραίτητο να έχουν μια σταθερή δουλειά πριν κάνουν οικογένεια, οι έφηβοι της πλειονότητας θεωρούν παράλληλα ως απαραίτητη προϋπόθεση την οικονομική ανεξαρτησία. Αντίθετα, οι έφηβοι της μειονότητας δίνουν έμφαση στην ολοκλήρωση των σπουδών τους και στην απόκτηση του δικού τους σπιτιού. Η διαφοροποίηση αυτή ενδεχομένως να έχει σχέση με τις διαφορετικές αφετηρίες των εφήβων σε ό,τι αφορά την κοινωνική θέση της κάθε ομάδας (μειονότητα-πλειονότητα). Ωστόσο, με δεδομένο ότι το ζήτημα της οικονομικής ανεξαρτησίας επανέρχεται και σ' αυτήν την περίπτωση από την ομάδα της πλειονότητας, σε ποιο βαθμό μπορούμε να πούμε ότι οι έφηβοι αυτής της ομάδας προσανατολίζονται προς πιο ατομικιστικούς στόχους για μια ακόμα φορά;

Οι διαφοροποιήσεις που παρατηρήθηκαν ανάμεσα στα δύο φύλα δείχνουν ότι η απάντηση σ' αυτό το ερώτημα είναι πιο περίπλοκη. Συγκεκριμένα, η διερεύνηση των διαφορών ανάμεσα στα δύο φύλα ανά ομάδα έδειξε ότι για την πλειοψηφία των κοριτσιών η οικονομική ανεξαρτησία αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για τη δημιουργία οικογένειας. Τα κορίτσια και στις δύο ομάδες εφήβων δήλωσαν ($MO=3,77$ $SA=0,47$ και $MO=3,23$ $SA=0,86$ αντίστοιχα για τους εφήβους της πλειονότητας και της μειονότητας), σε υψηλότερο ποσοστό από ό,τι τα αγόρια ($MO=3,39$ $SA=0,70$ και $MO=2,67$ $SA=1,03$ αντίστοιχα), ότι ως απαραίτητη προϋπόθεση για τη δημιουργία οικογένειας θεωρούν την οικονομική ανεξαρτησία (Mann-Whitney $U=-2,896$ $p=0,004$ και Mann-Whitney $U=-2,609$ $p=0,009$ αντίστοιχα). Παράλληλα, τα κορίτσια της ομάδας των εφήβων της μειονότητας ($MO=3,73$ $SA=0,50$), σε υψηλότερο βαθμό από ό,τι τα αγόρια ($MO=3,38$ $SA=0,88$), δήλωσαν ότι θεωρούν απαραίτητο, πριν κάνουν οικογένεια, να βρουν μια σταθερή δουλειά (Mann-Whitney $U=-1,986$ $p=0,05$).

Από τα παραπάνω φαίνεται ότι η οικονομική ανεξαρτησία αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για τη δημιουργία οικογένειας για τα κορίτσια και των δύο ομάδων. Τα αποτελέσματα συνάδουν εν μέρει με εκείνα άλλων μελετών στον ελλαδικό χώρο, που δείχνουν ότι η οικονομική ανεξαρτησία αποτελεί αίτημα των κοριτσιών εφηβικής ηλικίας, έτσι ώστε η γυναίκα να μην εξαρτάται οικονομικά από το μελλοντικό της σύζυγο (Δελιγιάννη-Κουϊμτζή, & Σακκά, 2005 Sakka, & Deliyanni-Kouimtzi, 2006. Σακκά, 2008 κ.ά.). Παράλληλα, ωστόσο, η ανάλυση ποιοτικών δεδομένων σε προηγούμενη έρευνά μας, που αφορούσε τον ίδιο πληθυσμό (Σακκά, 2008), έδειξε ότι τα κορίτσια των δύο ομάδων νοηματοδοτούν με διαφορετικούς τρόπους την «οικονομική ανεξαρτησία». Συγκεκριμένα, τα κορίτσια της πλειονότητας μέσω της οικονομικής ανεξαρτησίας φάνηκε να εκφράζουν την επιθυμία τους να μην εξαρτώνται οικονομικά από το μελλοντικό τους σύζυγο, ενώ τα κορίτσια της μειονότητας φάνηκε να εκφράζουν την επιθυμία τους να μην εξαρτώνται οικονομικά από τη γονεϊκή τους οικογένεια.

Συμπερασματικά, τα αποτελέσματα αυτού του τμήματος της μελέτης δείχνουν ότι οι έφηβοι διαφορετικών κοινωνικών ομάδων σχεδιάζουν την ενήλικη ζωή τους με διαφορετικούς τρόπους. Συγκεκριμένα, οι προσδοκίες των εφήβων για το μελλοντικό τους επάγγελμα φαίνεται να αντανακλούν εν μέρει τις επιλογές που η κάθε ομάδα αντιλαμβάνεται να είναι διαθέσιμες στην αγορά εργασίας, και εν μέρει τους διαφορετικούς προσανατολισμούς της κάθε ομάδας προς περισσότερο ή λιγότερο ατομοκεντρικούς στόχους. Όλοι οι έφηβοι φαίνεται να προσδοκούν ότι το μελλοντικό τους επάγγελμα δεν θα τους προσφέρει μόνο τα απαραίτητα, αλλά θα τους εξασφαλίσει οικονομική άνεση, οικονομική ανεξαρτησία και ελεύθερο χρόνο για να μπορούν να ασχολούνται με την οικογένειά τους ή για να κάνουν πράγματα για τον εαυτό τους. Τα αγόρια και τα κορίτσια της μειονότητας, ωστόσο, φαίνεται να είναι περισσότερο προσανατολισμένα προς στόχους που αφορούν τη συνύπαρξη με τη μελλοντική τους οικογένεια, ενώ εκείνα της πλειονότητας φαίνεται να προσανατολίζονται, σε υψηλότερο βαθμό, προς πιο ατομοκεντρικούς στόχους που αφορούν την προσωπική επαγγελματική ανέλιξη και την οικονομική ανεξαρτησία.

Σε ό,τι αφορά τις προσδοκίες των εφήβων για τη μελλοντική τους ζωή, φαίνεται πως η πίεση για τη δημιουργία οικογένειας σε νεαρή ηλικία είναι εντονότερη στα κορίτσια παρά στα αγόρια, και είναι επίσης εντονότερη στην ομάδα των εφήβων της μειονότητας παρά στην ομάδα εκείνων της πλειονότητας. Επιπλέον, βασική προϋπόθεση για τη δημιουργία οικογένειας θεωρείται και από τις δύο ομάδες η εξασφάλιση μιας σταθερής εργασίας και δευτερευόντως η εξασφάλιση οικονομικής άνεσης.

Παράλληλα, ωστόσο, οι παρατηρούμενες διαφοροποιήσεις στις προϋποθέσεις που απαιτούνται για τη δημιουργία οικογένειας (δηλαδή η έμφαση που δίνεται από τους εφήβους της μειονότητας στην απόκτηση ιδιόκτητου σπιτιού και από τους εφήβους της πλειονότητας στην εξασφάλιση οικονομικής ανεξαρτησίας) φαίνεται να προσδιορίζονται όχι μόνο από τους διαφορετικούς προσανατολισμούς, αλλά και από τις διαφορετι-

κές αφετηρίες της κάθε ομάδας, αφετηρίες που σχετίζονται με την κοινωνική θέση της ομάδας (μειονότητα-πλειονότητα). Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαφοροποίηση αγοριών και κοριτσιών και στις δύο ομάδες επειδή εγείρει ερωτήματα για τους τρόπους με τους οποίους τα κορίτσια της κάθε ομάδας νοηματοδοτούν σύνθετους στόχους όπως είναι η οικονομική ανεξαρτησία.

Τα παραπάνω αποτελέσματα προσφέρουν σημαντικές πληροφορίες σε ό,τι αφορά τις προσδοκίες των εφήβων για τη μελλοντική τους ζωή, αλλά δεν δείχνουν τους τρόπους με τους οποίους αυτοί/ές ορίζουν τον εαυτό τους σε σχέση με το άλλο φύλο, ούτε και τους τρόπους με τους οποίους κατανοούν τις μελλοντικές τους σχέσεις μ' αυτό. Πώς λοιπόν οι έφηβοι παρουσιάζουν τον εαυτό τους ως μελλοντικό ενήλικα στη δημόσια και την ιδιωτική σφαίρα και τις σχέσεις που αναπτύσσει αυτός/ή με το άλλο φύλο; Σε ποιο βαθμό τα παραπάνω διαφοροποιούνται ανάλογα με την κοινωνική θέση της κάθε ομάδας; Με ποιους τρόπους, τέλος, οι έφηβοι διαχειρίζονται τις κατηγορίες «φύλο» και «κοινωνική θέση» καθώς προβάλλουν τον εαυτό τους στο μέλλον;

«Μια μέρα στη μελλοντική μου οικογένεια»: Οι σχέσεις των δύο φύλων

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, ζητήθηκε από τους/τις εφήβους που συμμετείχαν στη μελέτη να γράψουν μια έκθεση με θέμα «Μια μέρα στη μελλοντική μου οικογένεια». Η διερεύνηση και κατανόηση των αναγκών των εφήβων μέσα από το σχεδιασμό της μελλοντικής τους ζωής προσφέρει σημαντικές πληροφορίες, καθώς το άτομο τοποθετεί τον εαυτό του/της σε διάφορες θέσεις και διαφορετικά πλαίσια κάθε φορά. Όπως επισημαίνει η Halldén (1997): «Οι φανταστικές ιστορίες για μια μελλοντική ζωή μπορεί να είναι ένας άλλος τρόπος να διαπραγματευτεί κάποιος ζητήματα όπως οι σχέσεις στην οικογένεια και η θέση του σε ένα σύστημα σχέσεων εξουσίας μέσα σ' αυτήν» (σελ. 310).

Υπενθυμίζεται ότι οι εκθέσεις των εφήβων της μειονότητας ήταν ιδιαίτερα σύντομες, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να διαφανούν με σαφήνεια

οι εικόνες που δομούν οι έφηβοι για τη μελλοντική τους ζωή. Ωστόσο, από την ανάλυση προέκυψαν ορισμένα ενδιαφέροντα σημεία τα οποία θα αναφερθούν παρακάτω και αφορούν στις σχέσεις των δύο φύλων: (α) στη δημόσια και (β) στην ιδιωτική σφαίρα.

Οι σχέσεις των δύο φύλων στη δημόσια σφαίρα

Από την ανάλυση των εκθέσεων φάνηκε ότι, στη δημόσια σφαίρα, δύο ζητήματα που φαίνεται να βρίσκονται υπό διαπραγμάτευση είναι το είδος του επαγγέλματος και η εργασία της γυναίκας. Ενώ οι έφηβοι και των δύο ομάδων δηλώνουν ότι θα ήθελαν να σπουδάσουν, φαίνεται πως βλέπουν περιορισμούς στην επαγγελματική τους ανέλιξη. Για τα αγόρια αυτοί οι περιορισμοί έχουν σχέση με την κοινωνική τους θέση (μειονότητα-πλειονότητα), ενώ για τα κορίτσια έχουν σχέση, εκτός από την κοινωνική θέση, και με την κατηγορία του φύλου.

Συγκεκριμένα, οι δύο ομάδες των αγοριών διαφοροποιούνται ως προς τις επαγγελματικές τους επιλογές και τα χαρακτηριστικά της εργασίας τους. Τα αγόρια στην ομάδα των εφήβων της μειονότητας περιγράφουν τη μελλοντική τους εργασία με γενικόλογό τρόπο, τονίζοντας κυρίως τα στοιχεία της οικονομικής επιβίωσης και των δύσκολων συνθηκών. Στο πλαίσιο αυτό θεωρούν ότι θα εργάζονται σκληρά, με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Αντίθετα, τα αγόρια στην ομάδα των εφήβων της πλειονότητας φαίνεται ότι διακατέχονται από το άγχος για τις οικονομικές απολαβές που το επάγγελμά τους θα τους προσφέρει, υπερτονίζοντας αυτό το ζήτημα καθώς και εκείνα της επαγγελματικής καταξίωσης και της οικονομικής ανεξαρτησίας:

«Αφού εργαστώ σκληρά στη δουλειά μου θα επιστρέψω σπίτι όπου...» (αγόρι, μέλος της μειονότητας).

«Θα είμαι ένας σκληρά εργαζόμενος οικογενειάρχης, ο οποίος θα δουλεύει όλη μέρα για να εξοικονομήσει τα προς το ζην της οικογένειάς του» (αγόρι, μέλος της πλειονότητας).

«Τον καιρό που θα έχω κάνει τη δική μου οικογένεια, υπολογίζω ότι θα είμαι οικονομικά ανεξάρτητος και με μια υψηλή θέση στην εργασία μου» (αγόρι, μέλος της πλειονότητας).

«Η όποια δουλειά μου θα μου προσφέρει μια άνετη και ανεξάρτητη οικονομικά ζωή» (αγόρι, μέλος της πλειονότητας).

Οι παραπάνω περιγραφές δείχνουν επίσης ότι οι έφηβοι και των δύο ομάδων τοποθετούν τον εαυτό τους σε διαφορετικές θέσεις στην επαγγελματική ιεραρχία. Σε ποιο βαθμό η παρατηρούμενη διαφοροποίηση αντανακλά τις διαφορετικές ευκαιρίες που οι δύο ομάδες συμμετεχόντων αντιλαμβάνονται ότι θα έχουν στο μέλλον;

Η ανάλυση δεν μας επιτρέπει να απαντήσουμε το ερώτημα αυτό με ασφάλεια. Αυτό που ωστόσο μπορούμε να πούμε είναι ότι η τοποθέτηση του εαυτού ως εργαζόμενου σε εργασίες χαμηλού ή υψηλού κύρους ίσως αντανακλά τις διαφορετικές αναπαραστάσεις του ανδρισμού που ενδεχομένως καλλιεργούνται σε διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια, περιλαμβανομένων και εκείνων που προσδιορίζονται με όρους κοινωνικής θέσης και κοινωνικοοικονομικής κατάστασης της γονεϊκής οικογένειας (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, 2005. Σακκά κ.ά., 2008).

Σε ό,τι αφορά τα κορίτσια, και οι δύο ομάδες, όταν αναφέρονται στη μελλοντική τους εργασία, περιγράφουν με σαφήνεια το είδος του επαγγέλματος. Ωστόσο, όλα τα κείμενα αναφέρονται σε επαγγέλματα τα οποία, ανεξάρτητα από το εάν απαιτούν πανεπιστημιακή μόρφωση ή όχι, συγκαταλέγονται σε εκείνα που θεωρούνται παραδοσιακά «γυναικεία», καθώς έχουν σχέση με τη «φροντίδα» παιδιών και ενηλίκων (π.χ. γιατρός, δασκάλα μουσικής, ψυχολόγος, λογοθεραπεύτρια κ.ά.). Παράλληλα, θεωρείται ότι αυτού του είδους τα επαγγέλματα επιτρέπουν στη γυναίκα να συνδυάσει το διπλό ρόλο της «εργαζόμενης-νοικοκυράς» (βλ. μεταξύ άλλων Δεληγιάννη, & Σακκά, 2005. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, 2007):

«...να έχω γίνει ψυχολόγος...» (κορίτσι, μέλος της μειονότητας).

«Ως καθηγήτρια που θα είμαι...» (κορίτσι, μέλος της μειονότητας).

«Στις 8 πιάνω δουλειά ως λογοθεραπεύτρια...» (κορίτσι, μέλος της πλειονότητας).

«...θα πηγαίνω στο γραφείο το πρωί...» (κορίτσι, μέλος της πλειονότητας).

Ωστόσο τα κορίτσια και των δύο ομάδων διαφοροποιούνται ως προς τα επιμέρους χαρακτηριστικά του μελλοντικού τους επαγγέλματος. Συγκεκριμένα, τα κορίτσια της μειονότητας δίνουν έμφαση στη σταθερότητα της μελλοντικής τους εργασίας, σταθερότητα που θα αποβλέπει στην οικονομική ευμάρεια της οικογένειάς τους, ενώ ταυτόχρονα θεωρούν ότι θα έχουν ένα έντονο ωράριο σε μια απαιτητική εργασία. Ωστόσο, ορισμένα κορίτσια τοποθετούν τον εαυτό τους σε θέσεις εργασίας υψηλού κύρους, έστω και εάν επιλέγουν επαγγέλματα που παραδοσιακά θεωρούνται «γυναικεία». Σε αντίθεση με τα κορίτσια της πλειονότητας, επίσης, δεν φαίνεται να επιδιώκουν την οικονομική τους ανεξαρτησία από το σύζυγο, αλλά τη βελτίωση της ζωής τους γενικά:

«Θα ήθελα να έχω μια σταθερή δουλειά που θα ικανοποιώ την οικογένειά μου» (κορίτσι, μέλος της μειονότητας).

«...σκέφτομαι να σπουδάσω, να αποκτήσω μια καλή δουλειά» (κορίτσι, μέλος της μειονότητας).

«...ως καθηγήτρια που θα είμαι, θα έχω επτά ώρες μάθημα. Στα διαλείμματα θα κάθομαι με τους άλλους καθηγητές στο γραφείο ή αν έχω κάποια δουλειά θα την κάνω...» (κορίτσι, μέλος της μειονότητας).

«Το απόγευμα θα έχω έναν ασθενή. Το βράδυ τελειώνω τις δουλειές που είχα με τους ασθενείς...» (κορίτσι, μέλος της μειονότητας).

Αντίθετα, όπως φαίνεται από τα παρακάτω αποσπάσματα, τα κορίτσια της κυρίαρχης ομάδας τοποθετούν τον εαυτό τους σε θέσεις εργασίας που δεν θα έχουν υψηλές απαιτήσεις, δίνοντας έμ-

φαση στην ικανοποίηση που θα αντλούν από την εργασία τους καθώς και στην οικονομική ανεξαρτησία που θα αποκτήσουν. Σε συμφωνία επομένως με προηγούμενες μελέτες στον ελλαδικό χώρο, αυτό που κυρίως φαίνεται να τις ενδιαφέρει είναι να βελτιώσουν τη ζωή τους ως γυναίκες και πιστεύουν ότι αυτό θα το κατορθώσουν μέσα από τις σπουδές τους και την απόκτηση προσόντων (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, & Σακκά, 2005):

«...πηγαίνω στη δουλειά μου κεφάτη με το αυτοκίνητό μου...» (κορίτσι, μέλος της πλειονότητας).

«...είναι πολύ σημαντικό να είσαι ανεξάρτητη οικονομικά και να μη στηρίζεσαι στο πορτοφόλι του άνδρα σου» (κορίτσι, μέλος της πλειονότητας).

«Κατά τις 8 αναχωρώ για τη δική μου δουλειά σε γυμνάσιο της περιοχής, είμαι καθηγήτρια αγγλικών. Μετά από τρεις εξαντλητικές ώρες με 13χρονα διαβολάκια γυρνάω σπίτι» (κορίτσι, μέλος της πλειονότητας).

Εκτός ωστόσο των παραπάνω, είναι σημαντικό το γεγονός ότι τα κορίτσια των δύο ομάδων διαφοροποιούνται μεταξύ τους ως προς το ζήτημα της εργασίας της γυναίκας αυτό καθεαυτό, καθώς μόνο στην ομάδα των εφήβων της μειονότητας εντοπίστηκαν κορίτσια τα οποία δήλωσαν ότι δεν αποκλείουν το ενδεχόμενο να μην εργάζονται καθόλου, αλλά να είναι καλές σύζυγοι και μητέρες:

«Εάν εργάζομαι, θα πηγαίνω στη δουλειά μου, αν όχι, θα κάνω τις δουλειές του σπιτιού...» (κορίτσι, μέλος της μειονότητας).

«Θα πηγαίνω στη δουλειά μου, αν δουλεύω...» (κορίτσι, μέλος της μειονότητας).

Σε ποιο βαθμό οι παραπάνω μαρτυρίες εκφράζουν την ανησυχία των εφήβων της ομάδας αυτής για το αν θα βρουν δουλειά ή όχι στο μέλλον ή την έλλειψη επιθυμίας για εργασία; Σε κάθε περίπτωση, παίρνοντας υπόψη ότι πολλά από τα κορίτσια προέρχονται από σπιτικά όπου η μητέρα

δεν εργάζεται, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η εργασία της γυναίκας ίσως εξακολουθεί να αποτελεί ένα ζήτημα διαπραγμάτευσης για ορισμένες από τις εφήβους της μειονότητας. Επιπλέον, η αναπαράσταση του εαυτού ως εργαζόμενης ή μη εργαζόμενης πιθανώς να αντανάκλα τις διαφορετικές γυναικείες ταυτότητες που συνυπάρχουν στη μειονότητα.

Οι σχέσεις των δύο φύλων στην ιδιωτική σφαίρα.

Σε ό,τι αφορά τη μελλοντική τους οικογένεια, τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια των δύο ομάδων φαίνεται να επιθυμούν να δημιουργήσουν οικογένεια αφού πρώτα ολοκληρώσουν τις σπουδές τους και βρουν μια σταθερή δουλειά που θα τους προσφέρει οικονομική άνεση. Οι έφηβοι και των δύο ομάδων, μέσα από τις ιστορίες που γράφουν για τη μελλοντική τους ζωή, φαίνεται να τοποθετούν τον εαυτό τους σε διάφορες θέσεις και να διαπραγματεύονται τις σχέσεις τους με το άλλο φύλο στο πλαίσιο του έμφυλου καταμερισμού των ρόλων.

Παράλληλα, στην ιδιωτική σφαίρα, αυτό που φαίνεται να είναι υπό διαπραγμάτευση στα αγόρια είναι η διεύρυνση του ρόλου της γυναίκας-νοικοκυράς στο δημόσιο χώρο και η διεύρυνση του ρόλου του άνδρα στον ιδιωτικό χώρο. Για τα κορίτσια και των δύο ομάδων, εκτός των παραπάνω, κεντρικής σημασίας ζήτημα αναδεικνύεται η συμφιλίωση της επαγγελματικής και της οικογενειακής ζωής. Ωστόσο τα κορίτσια της πλειονότητας προτάσσουν έντονα και το ζήτημα της συμμετοχής του άνδρα στη φροντίδα του σπιτιού και των παιδιών.

Συγκεκριμένα, οι προοπτικές ζωής που παρουσιάστηκαν μέσω των εκθέσεων από τις δύο ομάδες εφήβων δείχνουν ότι τα αγόρια και στις δύο ομάδες τοποθετούν τον εαυτό τους στη θέση του «κουβαλητή» και του «αρχηγού» της οικογένειας. Στο πλαίσιο αυτό, σχεδιάζουν το μέλλον τους έχοντας στο μυαλό τους την οικονομική εξασφάλιση της οικογένειας, μια προοπτική η οποία συνδέεται με τον παραδοσιακό καταμερισμό των ρόλων μέσα στην οικογένεια (Σακκά, 1996. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, & Σακκά, 2005). Οι δυο ομάδες

των αγοριών ωστόσο διαφοροποιούνται ως προς το ζήτημα της εργασίας της γυναίκας. Οι έφηβοι της μειονότητας, όταν περιγράφουν την οικογενειακή τους ζωή, κάνουν αναφορές στη σύζυγό τους είτε με έναν αφηρημένο τρόπο είτε περιγράφοντάς την ως μητέρα παρά ως εργαζόμενη σύζυγο. Ορισμένοι φτάνουν στο σημείο να δηλώνουν ρητά ότι δεν θα την αφήσουν να εργάζεται. Αντίθετα, τα αγόρια της πλειονότητας, σε συμφωνία με προηγούμενες μελέτες (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, & Σακκά, 2004, 2005 κ.ά.), είτε δηλώνουν ότι θα επιθυμούσαν η γυναίκα τους να εργάζεται είτε περιγράφουν στιγμιότυπα οικογενειακής ζωής όπου η γυναίκα εργάζεται:

«...η γυναίκα μου δεν θα δουλέψει, θα είναι νοικοκυρά» (αγόρι, μέλος της μειονότητας).

«Το πρωί θα πήγαινα στη δουλειά μου, η γυναίκα μου θα έκανε τις δουλειές του σπιτιού, όταν γυρίσω σπίτι, θέλω να είναι έτοιμο το φαγητό» (αγόρι της μειονότητας).

«Η γυναίκα μου θα πηγαίνει στη δουλειά για να εξασφαλίσει τα έσοδά μας...» (αγόρι της πλειονότητας).

«Το πρωινό ξύπνημα είναι ενοχλητικό, αλλά οι υποχρεώσεις το επιβάλλουν... η σύζυγός μου και εγώ ετοιμαζόμαστε για τις δουλειές μας...» (αγόρι της πλειονότητας).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαφοροποίηση που επισημάνθηκε ανάμεσα στις δύο ομάδες σε ό,τι αφορά την περιγραφή των ρόλων των δύο φύλων στην οικογένεια. Τα αγόρια και τα κορίτσια της πλειονότητας φαίνεται να θέτουν ζητήματα σχετικά με το ρόλο της γυναίκας τα οποία δεν παρουσιάζονται από τους εφήβους της μειονότητας. Για παράδειγμα, τα κορίτσια, καθώς περιγράφουν καθημερινές δραστηριότητες της έγχαμης ζωής τους, σε συμφωνία με προηγούμενες μελέτες (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, & Σακκά, 2004 Sakka, & Deliyanni-Kouimtzi, 2006), τοποθετούν τον εαυτό τους στο ρόλο της νοικοκυράς και της μητέρας, αλλά αναφέρουν ότι οι υπευθυνότητες του σπιτιού και η ανατροφή των παιδιών είναι

υποχρέωση και των δύο γονιών, απαιτώντας έτσι τη συνεργασία με τον άνδρα. Σ' αυτό το πλαίσιο, θεωρούν ότι η φροντίδα του σπιτιού αποτελεί κύρια υπευθυνότητα της γυναίκας και βλέπουν τη συμβολή του άνδρα ως βοηθητική, σε αντίθεση με τη φροντίδα των παιδιών, η οποία αντιμετωπίζεται ως υπευθυνότητα που θα πρέπει να μοιράζονται και οι δύο σύζυγοι:

«Αυτή τη βδομάδα είμαι πρωί. Ο σύζυγος είναι απόγευμα για να προσέχει το παιδί... είναι μικρό, χρειάζεται φροντίδα... ο σύζυγος ταΐζει το παιδί και το βγάζει βόλτα ώσπου να σχολάσει» (κορίτσι, μέλος της πλειονότητας).

«...τρυφερός και γλυκός με τα παιδιά του και μ' εμένα, ένας γλυκούλης χαζοπαμπάς και θα με βοηθάει στις δουλειές του σπιτιού, αλλά και στη σωστή ανατροφή των παιδιών» (κορίτσι, μέλος της πλειονότητας).

Τα αγόρια της ίδιας ομάδας, άλλοτε φαίνεται να μιλούν από τη θέση του «αρχηγού» της οικογένειας (π.χ. «...σαν αρχηγός της οικογένειας, θα πηγαίνω στη δουλειά μου») και άλλοτε φαίνεται να μην αποδέχονται αυτόν το ρόλο (π.χ. «...να μην είμαι το αφεντικό της οικογένειας, αλλά να παίρνουμε μαζί τις αποφάσεις...»). Και στις δύο περιπτώσεις, ωστόσο, περιγράφουν σκηνές οικογενειακής ζωής τοποθετώντας τον εαυτό τους στο ρόλο του πατέρα που, ενώ δεν συμμετέχει στη φροντίδα του σπιτιού, συμμετέχει ενεργά στο μέγαλωμα των παιδιών. Στο πλαίσιο αυτό, και σε συμφωνία με προηγούμενες μελέτες (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, & Σακκά, 2005. Sakka, & Deliyanni-Kouimtzi, 2006), τα αγόρια φαίνεται να αποδέχονται τη διεύρυνση του ρόλου του πατέρα συνδέοντας την πατρότητα με τη φροντίδα των παιδιών, μια κατ' εξοχήν «γυναικεία» υπευθυνότητα:

«Όταν τα παιδιά είναι μικρά, θα ξυπνάμε νωρίς για να τα ταΐσουμε και να κάνουμε ό,τι άλλο χρειάζονται» (αγόρι, μέλος της πλειονότητας).

«...ν' αφιερώνω πολλές ώρες στο να μεγαλώνουν τα παιδιά μου» (αγόρι, μέλος της πλειονότητας).

«Το απόγευμα θα ασχολούμαι με τα παιδιά μου, το βράδυ θα βλέπουμε όλοι μαζί τηλεόραση» (αγόρι, μέλος της πλειονότητας).

Στην ομάδα των εφήβων της μειονότητας τα κορίτσια περιγράφουν το ρόλο τους ως σύζυγοι και μητέρες αναφέροντας τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις απέναντι στα παιδιά τους και στο σύζυγο. Στο πλαίσιο αυτό, δεν φαίνεται να συμμερίζονται τις απόψεις και τα σχέδια των συμμαθητριών τους της πλειονότητας για περισσότερη ισοτιμία στην κατανομή των ρόλων και υπευθυνότητων μέσα στην οικογένεια. Μολοντί επιθυμούν να συνεχίσουν τις σπουδές τους και να δουλέψουν ως επαγγελματίες, δεν φαίνεται εντούτοις να τοποθετούν τον εαυτό, όπως κάνουν οι συμμαθήτριά τους της πλειονότητας, σε ένα οικογενειακό πλαίσιο το οποίο θα διέπεται από την «αρχή της αμοιβαιότητας» ανάμεσα στους δύο συζύγους (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, & Σακκά, 2004). Αντίθετα περιγράφουν σκηνές οικογενειακής ζωής όπου κυριαρχεί ο ρόλος της «καλής» συζύγου και μητέρας:

«...μια ιδανική μητέρα, καλή σύζυγος...» (κορίτσι, μέλος της μειονότητας).

«...θα κάνω τις δουλειές του σπιτιού, θα μαγειρεύω γιατί όταν έρθει ο άνδρας μου από τη δουλειά μπορεί να πεινάει...» (κορίτσι, μέλος της μειονότητας).

«...φαντάζομαι τον εαυτό μου σαν μια καλή νοικοκυρά, που κάνει τις δουλειές του σπιτιού, ασχολείται με την οικογένεια, μαγειρεύει, πλένει...» (κορίτσι, μέλος της μειονότητας).

Η εντύπωση που δημιουργείται λοιπόν είναι ότι τα κορίτσια της μειονότητας δομούν εικόνες της οικογενειακής ζωής διαφορετικές από εκείνες των συμμαθητριών τους της πλειονότητας, στις οποίες ο άνδρας είναι απών από το σπίτι, ενώ αυτές αναλαμβάνουν την υπευθυνότητα του σπιτιού και των παιδιών. Λαμβάνοντας υπόψη ότι τα περισσότερα κορίτσια αυτής της ομάδας δήλωσαν ότι θα εργάζονται στο μέλλον, και μάλιστα σε

δουλειές με υψηλές απαιτήσεις, σε ποιο βαθμό μπορούμε να πούμε ότι τα κείμενά τους αντανakλούν τη διάθεσή τους να συμβιβάσουν τις απαιτήσεις νέων και παλιότερων ρόλων; Σε κάθε περίπτωση, οι παραπάνω εικόνες της γυναικείας ταυτότητας πιθανώς να έχουν σχέση με μια παραδοσιακή κουλτούρα στο πλαίσιο της οποίας η γυναίκα περιορίζεται στο σπίτι, ενώ ο άνδρας είναι «έξω για δουλειές» (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, & Σακκά, 2004, 2005). Αντίθετα, οι εικόνες που κατασκευάζονται μέσα από τις διηγήσεις τους για το μελλοντικό τους επάγγελμα φαίνεται να αντανakλούν νεότερες αντιλήψεις για τους μεταβαλλόμενους ρόλους της γυναίκας (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, & Σακκά, 2004 Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, 2007).

Στην ίδια ομάδα τα αγόρια διαφοροποιούνται από τα κορίτσια περιγράφοντας σκηνές οικογενειακής ζωής στις οποίες, από τη μια, τοποθετούν τον εαυτό τους με σαφήνεια στη θέση του αρχηγού ή/και του «κουβαλητή» της οικογένειας, ενώ, από την άλλη, αναπαριστούν τον εαυτό τους ως πατέρα ο οποίος είναι υπεύθυνος τόσο για την παροχή υλικών αγαθών στα παιδιά του όσο και για τη διαπαιδαγώγησή τους:

«Φαντάζομαι τον εαυτό μου αρχηγό της οικογένειας, γι' αυτό πρέπει να βγάζω χρήματα, να τους προσέξω» (αγόρι, μέλος της μειονότητας).

«Πρώτα απ' όλα φαντάζομαι πως θα γίνω σωστός οικογενειάρχης, ιδανικός σύζυγος» (αγόρι, μέλος της μειονότητας).

«Στο σπίτι θέλω να είμαι σαν φίλος με τα παιδιά μου και να παίζω μαζί τους» (αγόρι, μέλος της μειονότητας).

«...να μπορώ να τους αγοράσω ό,τι θέλουν» (αγόρι, μέλος της μειονότητας).

4. Συμπεράσματα

Ένα γενικό συμπέρασμα που προκύπτει τόσο από τα ποσοτικά όσο και από τα ποιοτικά δεδομένα είναι ότι οι έφηβοι και των δύο ομάδων περιγράφουν εικόνες της μελλοντικής τους ζωής

που, ενώ εκ πρώτης όψεως φαίνεται να είναι όμοιες, παρουσιάζουν ορισμένες σημαντικές διαφοροποιήσεις. Κατά συνέπεια, σε συμφωνία με υπάρχουσες μελέτες στον ελληνικό και το διεθνή χώρο (Arnot, & Arizpe, 1997. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, & Σακκά, 2005. Sakka, & Deliyanni-Kouimtzi, 2006. Σακκά, κ.ά., 2008), φαίνεται ότι οι έφηβοι διαφορετικών κοινωνικών ομάδων σχεδιάζουν την ενήλικη ζωή τους με διαφορετικούς τρόπους.

Συγκεκριμένα, οι προσδοκίες των εφήβων και των δύο ομάδων για το μελλοντικό τους επάγγελμα και για τις προϋποθέσεις που απαιτούνται για τη δημιουργία οικογένειας φαίνεται να αντανακλούν εν μέρει τις διαφορετικές αξίες και τους διαφορετικούς προσανατολισμούς που καλλιεργούνται σε διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια (π.χ. υιοθέτηση λιγότερο ή περισσότερο ατομοκεντρικών στόχων). Παράλληλα, ωστόσο, οι παρατηρούμενες διαφοροποιήσεις φαίνεται να προσδιορίζονται και από τις διαφορετικές αφετηρίες της κάθε ομάδας, αφετηρίες που σχετίζονται με την κοινωνική της θέση (μειονότητα-πλειονότητα) όσο και με το φύλο των συμμετεχόντων.

Η παραπάνω διαφοροποίηση ως προς τη μειονοτική θέση και το φύλο φαίνεται να ισχύει και σε ό,τι αφορά τους τρόπους με τους οποίους οι έφηβοι, στις αφηγήσεις τους για τη μελλοντική τους ζωή, νοηματοδοτούν τις σχέσεις των δύο φύλων. Ωστόσο, ενώ υπάρχει ομοιογένεια στους τρόπους με τους οποίους οι έφηβοι της πλειονότητας περιγράφουν τις σχέσεις των φύλων, δεν ισχύει κάτι τέτοιο για εκείνους/-ες της μειονότητας.

Συγκεκριμένα, οι σχέσεις των δύο φύλων περιγράφονται από τους εφήβους της πλειονότητας ως άνισες, καθώς τα αγόρια τοποθετούν τον εαυτό τους στο ρόλο του κύριου «προμηθευτή» της οικογένειας. Ωστόσο, σε συμφωνία με μελέτες που αφορούν την πλειονότητα (βλ. μεταξύ άλλων Δεληγιάννη, & Σακκά, 2004, 2005), μέσα από τις διηγήσεις και των αγοριών και των κοριτσιών, οι ρόλοι των δύο φύλων φαίνεται να είναι έως ένα βαθμό συμπληρωματικοί, με την έννοια ότι είναι αποδεκτή και αναμενόμενη η διεύρυνση του ρόλου της γυναίκας μέσω της εργασίας καθώς και η διεύρυνση του ρόλου του άνδρα μέσα από τη συμμετοχή του στη φροντίδα των παιδιών. Ταυ-

τόχρονα, αιτήματα των κοριτσιών φαίνεται να είναι η οικονομική τους ανεξαρτησία και η συμμετοχή του άνδρα στη φροντίδα του σπιτιού.

Αντίθετα από τα παραπάνω, οι έφηβοι της μειονότητας φαίνεται να αναπαριστούν τις σχέσεις των δύο φύλων με δύο τουλάχιστον διακριτούς τρόπους. Από τη μια, ορισμένα από τα αγόρια φαίνεται να εμμένουν στην ηγεμονική αναπαράσταση του άνδρα ως αρχηγού της οικογένειας και ορισμένα από τα κορίτσια φαίνεται να αποδέχονται αυτόν το ρόλο τοποθετώντας τον εαυτό τους στη θέση της εξαρτημένης συζύγου και μητέρας. Στο πλαίσιο αυτό, η γυναικεία εργασία δεν είναι αποδεκτή από τα αγόρια και δεν αποτελεί αίτημα των κοριτσιών. Πρόκειται για μια ιδιαίτερα παραδοσιακή εκδοχή των σχέσεων των δύο φύλων και της κατανομής των ρόλων μέσα στην οικογένεια η οποία δεν εκφράζεται συνήθως από τους εφήβους της πλειονότητας που ζουν σε αστικά κέντρα (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, & Σακκά, 2004, 2005), αλλά φαίνεται να αντανακλά τύπους οργάνωσης και λειτουργίας της οικογένειας στη μειονότητα (Σαρρής, 1990. Κανακίδου, 1996) και στον αγροτικό χώρο (Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, & Σακκά, 2004).

Από την άλλη, ορισμένοι/-ες από τους/τις εφήβους περιγράφουν τις σχέσεις των δύο φύλων με τρόπους παρόμοιους με εκείνους που χρησιμοποιούν οι έφηβοι της πλειονότητας, με εξαίρεση το γεγονός ότι τα κορίτσια τοποθετούν τον εαυτό τους στη θέση της «γυναίκας-λάστιχο», της γυναίκας δηλαδή που καλείται να είναι το ίδιο αποτελεσματική στην εργασία και στο σπίτι. Παράλληλα, η εργασία της γυναίκας στο δημόσιο χώρο φαίνεται να είναι αποδεκτή μόνο όταν δεν παρακωλύει την εργασία της στο σπίτι, ενώ δεν αποτελεί αίτημα των κοριτσιών η συμμετοχή του άνδρα στη φροντίδα του σπιτιού και των παιδιών. Στο πλαίσιο αυτό, η αποδοχή της εργασίας της γυναίκας δεν συνεπάγεται και αποδοχή ενός διαφορετικού ρόλου για τη γυναίκα. Αντίθετα, ο εργασιακός ρόλος της γυναίκας φαίνεται να αποτελεί επέκταση του παραδοσιακού της ρόλου ως «ευσυνείδητης συζύγου, μητέρας και κόρης» και με αυτή την έννοια πρόκειται για μια ακραία εκδοχή της παραδοσιακής κατανομής των ρόλων (Μουσσούρου, 1993).

Σε ποιο βαθμό η παρατηρούμενη ποικιλομορφία στους τρόπους με τους οποίους οι έφηβοι της μειονότητας νοηματοδοτούν τις σχέσεις των δύο φύλων αντανακλά τους διαφορετικούς τύπους οικογένειας που συνυπάρχουν στη μειονότητα; Τα δεδομένα μας δεν μας επιτρέπουν να απαντήσουμε σ' αυτό το ερώτημα με ασφάλεια. Ωστόσο, θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτή η ποικιλομορφία ίσως αντανακλά τις αλλαγές που συντελούνται τα τελευταία χρόνια στο πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ζει η μειονότητα (Ασκούνη, 2006) ή τις διαφορετικές επιλογές που έχουν ή θεωρούν πως έχουν τα άτομα (Σακκά, 1996). Το γεγονός ότι περίπου οι μισοί έφηβοι της μειονότητας προέρχονται από αγροτικές οικογένειες πιθανώς να συνεπάγεται ότι υπάρχουν διαφορετικές υποομάδες, οι οποίες νοηματοδοτούν την εμπειρία τους με διαφορετικό τρόπο. Σε κάθε περίπτωση πρόκειται για ένα σημαντικό ερώτημα που χρήζει περαιτέρω διερεύνησης.

Το δεύτερο γενικό συμπέρασμα που προκύπτει, κυρίως από την έκθεση, είναι ότι οι κατηγορίες «φύλο» και «κοινωνική θέση», εκτός του ότι διαφοροποιούν τα δεδομένα μας, χρησιμοποιούνται με διαφορετικούς τρόπους από τους εφήβους, καθώς αυτοί, προβάλλοντας στο μέλλον, προσπαθούν να αποδώσουν νόημα στις σχέσεις των δύο φύλων και να κατανοήσουν τον εαυτό τους ως άνδρες και γυναίκες. Στο πλαίσιο αυτό, αγόρια και κορίτσια φαίνεται να τοποθετούν τον εαυτό τους σε διαφορετικές θέσεις στη δημόσια (π.χ. εργαζόμενη-μη εργαζόμενη) και την ιδιωτική σφαίρα (εργαζόμενος, πατέρας, μη εργαζόμενη ή εργαζόμενη, μητέρα κ.ο.κ.), και να κατασκευάζουν πολύ διαφορετικές εικόνες των σχέσεων ανάμεσα στα δύο φύλα, ανάλογα με τις επιλογές που θεωρούν ότι είναι διαθέσιμες τόσο στη δημόσια όσο και στην ιδιωτική σφαίρα.

Για παράδειγμα, από τη μια, τα αγόρια και στις δύο ομάδες τοποθετούν τον εαυτό τους στη θέση του άνδρα-αρχηγού και προμηθευτή της οικογένειας, θεωρώντας ενδεχομένως ότι αυτός είναι (ή θα πρέπει να είναι) ο ρόλος τους ως ανδρών. Από την άλλη, τα αγόρια και των δύο ομάδων διαφοροποιούνται ως προς τις επαγγελματικές τους επιλογές. Έτσι, τα αγόρια της μειονό-

τητας υπερτονίζουν το ζήτημα της οικονομικής και επαγγελματικής επιβίωσης των ιδίων και της οικογένειάς τους, ενώ αντίθετα οι έφηβοι της πλειονότητας τοποθετούν τον εαυτό τους σε επαγγέλματα που θα τους εξασφαλίζουν επαγγελματική καταξίωση, οικονομική ανεξαρτησία και θα τους επιτρέπουν να ζουν άνετα με την οικογένειά τους.

Παράλληλα, τα κορίτσια και στις δύο ομάδες επιλέγουν να περιοριστούν σε επαγγέλματα που θα τους εξασφαλίζουν ελεύθερο χρόνο για την οικογένειά τους, μια και τοποθετούν τον εαυτό τους στη θέση της εργαζόμενης, μητέρας και νοικοκυράς. Τα κορίτσια της πλειονότητας, ωστόσο, από αυτή τη θέση θέτουν το ζήτημα της συμμετοχής του άνδρα στη φροντίδα του σπιτιού και των παιδιών στο πλαίσιο της αρχής της αμοιβαιότητας, αποβλέποντας έτσι σε πιο ισότιμες σχέσεις ανάμεσα στους δύο συζύγους. Αντίθετα, τα κορίτσια της μειονότητας δεν θέτουν παρόμοιο ζήτημα και τοποθετούν τον εαυτό τους στη θέση της «καλής συζύγου και μητέρας», αναγνωρίζοντας την ηγεμονία του άνδρα.

Από τα παραπάνω φαίνεται ότι οι έφηβοι, προκειμένου να ορίσουν τον εαυτό τους ως ενήλικο άνδρα και ενήλικη γυναίκα, τοποθετούν τον εαυτό τους σε διάφορες θέσεις στη δημόσια και την ιδιωτική σφαίρα, ενώ παράλληλα διαπραγματεύονται διάφορες όψεις της γυναικείας και ανδρικής ταυτότητας (εργασία, σχέσεις των φύλων, παιδιά κ.ο.κ.). Στο πλαίσιο αυτό μπορούμε να πούμε ότι, καθώς τα αγόρια και τα κορίτσια και των δύο ομάδων προβάλλουν τον εαυτό τους στο μέλλον, φαίνεται να προσπαθούν να δομήσουν το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ζουν, να προσδιορίσουν τη θέση τους μέσα σ' αυτό, καθώς και να αποδώσουν νόημα στις σχέσεις τους με το άλλο φύλο. Κατά συνέπεια, όπως επισημαίνει η Halldén (1997), η αναπαράσταση του εαυτού ως άνδρα ή γυναίκας φαίνεται, από τη μια, να εμπεριέχει τον πειραματισμό με τις ευκαιρίες και δυνατότητες που παρέχονται στο πλαίσιο της ενήλικης σύλληψης του ανδρισμού και της θηλυκότητας ταυτόχρονα ωστόσο φαίνεται να εμπεριέχει και τον πειραματισμό με τις ευκαιρίες και τις δυνατότητες που παρέχονται στο πολιτισμικό πλαίσιο στο

οποίο κινούνται οι έφηβοι, έτσι όπως αυτό καθορίζεται από την κοινωνική θέση της κάθε ομάδας.

Καταλήγοντας, πρέπει να πούμε ότι περιορισμό της μελέτης μας αποτελεί το γεγονός ότι οι εκθέσεις των εφήβων της μειονότητας ήταν ολιγόλογες, ίσως λόγω των δυσκολιών έκφρασης των εφήβων στην ελληνική γλώσσα, ή ίσως λόγω του γεγονότος ότι οι έφηβοι της μειονότητας αναγκάζονται να περιγράψουν τύπους οικογενειακής ζωής που δεν τους είναι αναγκαστικά γνωστοί, δεδομένου ότι οι περισσότεροι προέρχονται από σπιτικά όπου η πλειοψηφία των μητέρων δεν εργάζεται. Επιπλέον, όπως ήδη έχει αναφερθεί, σε καμία περίπτωση οι συμμετέχοντες/-ουσες δεν αντιπροσωπεύουν το γενικό πληθυσμό, εφόσον οι έφηβοι της πλειονότητας προέρχονται από δύο μόνο σχολεία αστικού κέντρου της περιοχής της Θράκης, ενώ εκείνοι/-ες της μειονότητας αποτελούν μία από τις πολλές υποομάδες της.

Η παρούσα μελέτη ωστόσο αποτελεί μια πρώτη προσπάθεια διερεύνησης των τρόπων με τους οποίους αγόρια και κορίτσια από διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα εκφράζουν τις αντιλήψεις τους σχετικά με τα μελλοντικά τους σχέδια και τις προοπτικές ζωής στο πλαίσιο των έμφυλων σχέσεων των δύο φύλων. Σ' αυτό το πλαίσιο αναδεικνύει τις πολλαπλές ταυτότητες φύλου που δομούνται από πολιτισμικά διαφορετικές, ως προς το φύλο, τη θρησκεία και την κοινωνική θέση, ομάδες εφήβων.

Με δεδομένο ότι: (α) οι έφηβοι της μειονότητας αποτελούν μια ομάδα η οποία υφίσταται διακρίσεις λόγω της κοινωνικής της θέσης (Διβάνη, 1999. Ασκούνη, 2006 μεταξύ άλλων) και της οποίας οι αντιλήψεις για τα δύο φύλα ουδέποτε έχουν διερευνηθεί, καθώς και (β) ειδικά τα κορίτσια αυτής της ομάδας μπορεί να υφίστανται πολλαπλές διακρίσεις που απορρέουν από την κοινωνική θέση και το φύλο, η παραπέρα διερεύνηση και κατανόηση των αναγκών αγοριών και κοριτσιών μπορεί να εξυπηρετήσει το σχεδιασμό παρεμβατικών δραστηριοτήτων στο σχολείο που θα αποσκοπούν τόσο στη διεύρυνση των ταυτοτήτων των φύλων όσο και στον επαγγελματικό προσανατολισμό και τη συμβουλευτική για την κάλυψη των αναγκών της συγκεκριμένης ομάδας.

Βιβλιογραφία

- Αθανασιάδου, Χ. (2007). Η μετάβαση από τις σπουδές στην απασχόληση και ο «λόγος» των πτυχιούχων γυναικών. Στο Β. Δεληγιάννη-Κουϊμπτή, & Δ. Σακκά (Επιμ.), *Από την εφηβεία στην ενήλικη ζωή: Μελέτες για τις ταυτότητες φύλου στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα*. (σσ. 263-285). Αθήνα: Gutenberg.
- Arnot, M., & Arizpe, E. (1997). *The new boys of the 90's. A study of the reconstruction of masculinities in relation to economic change*. Paper presented at the Gender and Education Conference. Warwick: University of Warwick.
- Ασκούνη, Ν. (2006). *Η εκπαίδευση της μειονότητας στη Θράκη*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Basit, T. N. (1997). "I want more freedom, but not too much": British Muslim girls and dynamism of family values. *Gender and Education*, 9(4), 425-440.
- Connell, R. (1987). *Gender and power*. Cambridge: Polity Press.
- Δεληγιάννη-Κουϊμπτή, Β. (2007). Η σύγχρονη έρευνα για τη νεανική ηλικία και το φύλο στο σχολικό πλαίσιο. Στο Β. Δεληγιάννη-Κουϊμπτή, & Δ. Σακκά (Επιμ.), *Από την εφηβεία στην ενήλικη ζωή. Μελέτες για τις ταυτότητες φύλου στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα* (σσ. 19-49). Αθήνα: Gutenberg.
- Δεληγιάννη-Κουϊμπτή, Β., & Σακκά, Δ. (2003). *Εφηβικές ταυτότητες φύλου: διερευνώντας τον παράγοντα φύλο στο σχολικό πλαίσιο. Εγχειρίδιο με ερευνητικά εργαλεία για εκπαιδευτικούς*. Αθήνα: Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας.
- Δεληγιάννη-Κουϊμπτή, Β., & Σακκά, Δ. (2004). «...Για να μπορώ να ανταποκρίνομαι καλύτερα στις απαιτήσεις της οικογένειας...»: προσδοκίες εφήβων για τις σχέσεις των φύλων στο οικογενειακό πλαίσιο. Στο Μ. Καϊλα, G. Berger, & Ε. Θεοδωροπούλου (Επιμ.), *Ελληνο-τουρκικές προσεγγίσεις: αποκαλύπτοντας τον κοινωνικο-οικονομικό ρόλο της γυναίκας* (σσ. 279-305). Αθήνα: Ατραπός.
- Δεληγιάννη-Κουϊμπτή, Β., & Σακκά, Δ. (2005). *Μεγαλώνοντας ως αγόρι*. Αθήνα: Gutenberg.
- Δεφίγγου, Μ., & Κουφάκου, Κ. (1993). Η γυναίκα στη μεταναστευτική διαδικασία. Η θέση και ο ρόλος τους. Στο *Πρόγραμμα Ερευνών Αποδημίας-Παλιννόστησης του Ελληνικού Πληθυσμού: Εισαγωγικές Προσεγγίσεις* (Τόμ. Α, σσ. 229-264). Αθήνα: Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού.

- Διβάνη, Λ. (1999). *Ελλάδα και μειονότητες*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Dines, G., & Humez, J. M. (2003). Preface. In G. Dines, & J. M. Humez (Eds.), *Gender, race and class in media* (pp. 13-17). London: Sage Publications.
- Dragonas, T., & Fragoudaki, A. (2006). Educating the Muslim minority in Western Thrace. *Islam and Christian-Muslim Relations*, 17 (1), 21-41.
- Δραγώνα Θ. & Φραγκουδάκη, Α. (Επιμ.) (2008). *Πρόσθεση όχι αφαίρεση, πολλαπλασιασμός όχι διαίρεση*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Halldén, G. (1997). Competence and connection: Gender and generation in boys' narratives. *Gender and Education*, 9(3), 307-316.
- Hogg, M. A., & Vaughan, G. M. (2010). *Κοινωνική Ψυχολογία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Κανακίδου, Ε. (1996). *Η προσωπικότητα της μουσουλμάνας γυναίκας και η συμβολή της στις παραδοσιακές δομές αγωγής και εκπαίδευσης των μουσουλμάνων της Θράκης*. Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή. Αλεξανδρούπολη: Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.
- Κανακίδου, Ε. (1997). *Η εκπαίδευση στη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Καραμπατζάκη, Δ., & Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. (2007). Φύλο και εργασία στο λόγο εφήβων αγοριών και κοριτσιών. Στο Β. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, & Δ. Σακκά (Επιμ.), *Από την εφηβεία στην ενήλικη ζωή: Μελέτες για τις ταυτότητες φύλου στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα* (σελ. 213-245). Αθήνα: Gutenberg.
- Καρασάνη, Ι. (2000). *Στρατηγικές ενσωμάτωσης στην τάξη μουσουλμανοπαίδων προσχολικής ηλικίας*. Αλεξανδρούπολη: χ.έ.
- Kenway, J. (1995). Masculinities in schools: Under siege, on the defensive and under reconstruction? *Discourse*, 16, 59-79.
- Μουσούρου, Λ. Μ. (1993). Μετανάστευση-Παλιννόστηση και Οικογένεια. Στο *Πρόγραμμα Ερευνών Αποδημίας-Παλιννόστησης του Ελληνικού Πληθυσμού: Εισαγωγικές Προσεγγίσεις* (Τόμ. Α', σσ. 285-306). Αθήνα: Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού.
- Ονσουόηλου, Ι. (1997). Κριτική στην μειονοτική εκπαίδευση. *Σύγχρονα Θέματα*, 63, 61-64.
- Παναγιωτίδης, Ν. (1996). *Το μειονοτικό εκπαιδευτικό σύστημα της Ελλάδας*. Αλεξανδρούπολη: Γνώμη.
- Quina, K., & Bronstein, P. (2003). Introduction. Gender and multiculturalism in Psychology: Transformations and new directions. In P. Bronstein, & K. Quina (Eds.), *Teaching gender and multicultural awareness. Resources for the Psychology classroom* (pp. 3-13). Washington, DC: American Psychological Association.
- Reid, P. T., & Comas-Diaz, L. (1990). Gender and Ethnicity: Perspectives on dual status. *Sex Roles*, 22(7/8), 397-409.
- Σακκά, Δ. (1996). *Παλιννόστηση: Μεταβαλλόμενοι ρόλοι ανδρών και γυναικών*. Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή. Θεσσαλονίκη: Τμήμα Ψυχολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Σακκά, Δ. (2007). Οι στάσεις των αγοριών και των κοριτσιών για τους ρόλους και τις σχέσεις των δύο φύλων στην οικογένεια. Στο Β. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, & Δ. Σακκά (Επιμ.), *Από την εφηβεία στην ενήλικη ζωή. Μελέτες για τις ταυτότητες φύλου στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα* (σσ. 135-163). Αθήνα: Gutenberg.
- Σακκά, Δ. (2008). Οι απόψεις και οι προσδοκίες εφήβων της μειονότητας και της πλειονότητας για την επαγγελματική τους αποκατάσταση και τη μελλοντική τους οικογένεια. Στο Σ. Ζιώγου-Καραστεργίου, με τους Ε. Γωνίδα, Δ. Μαρκουλή, Α. Ευκλείδη, Ν. Τερζή, Μ. Παπαθανασίου, & Α. Μαριδάκη-Κασσωτάκη (Επιμ.), *Συλλογή Κειμένων «Επαγγελματικές επιλογές & επιλογές ζωής νέων ατόμων»*. (σελ. 251-284). Αθήνα: On demand.
- Sakka, D. (2009). The views of migrant and non migrant students on cultural diversity in the Greek classroom. *Social Psychology of Education*, 12(1), 21-41.
- Σακκά, Δ., Γωνίδα, Ε., Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β., & Κιοσσέογλου, Γ. (2008). Φύλο, εθνοπολιτισμική προέλευση και επιλογές ζωής: Οι αντιλήψεις και οι προσδοκίες εφήβων για τη μελλοντική τους ζωή ως ανδρών και γυναικών. Στο Β. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Ε. Γωνίδα-Μπαμνίου, & Α. Ψάλτη, (Επιμ.), *Εφηβεία, προσανατολισμοί και επιλογές ζωής: Διερευνώντας τις μεταβατικές διαδικασίες των νέων με την οπτική του φύλου* (σσ. 131-153). Αθήνα: On demand.
- Sakka, D., & Deliyanni-Kouimtzi, V. (2006). Adolescent boys' and girls' views of fatherhood in the context of the changing women's position. *Gender and Education*, 18(1), 51-74.

- Σαρρής, Ν. (1990). *Η οικογένεια στην Τουρκία*. Αθήνα: Νήσος.
- Smith, J. A. (1999). Semi-structured interviewing and qualitative analysis. In A. Smith, R. Harré, & L. Van Langenhove (Eds.), *Rethinking methods in Psychology* (pp. 9-27). London: Sage.
- Στογιαννίδου, Α., Σακκά, Δ., & Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. (2007). Ταυτότητες φύλου και επαγγελματικές επιλογές. Στο Β. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, & Δ. Σακκά (Επιμ.), *Από την εφηβεία στην ενήλικη ζωή. Μελέτες για τις ταυτότητες φύλου στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα* (σσ. 89-109). Αθήνα: Gutenberg.
- Τρέσσου, Ε. (1997). Μειονοτική εκπαίδευση στη Θράκη. Τα αίτια της αποτυχίας. *Σύγχρονα Θέματα*, 63, 49-53.
- Χρυσόχοου, Ξ. (2005). *Πολυπολιτισμική πραγματικότητα. Οι κοινωνιοψυχολογικοί προσδιορισμοί της πολιτισμικής πολλαπλότητας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Wetherell, M. (2004). *Ταυτότητες, ομάδες και κοινωνικά ζητήματα*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

«My wife won't work...she'll be a housewife...»: The expectations of adolescents of minority status on gender relations in the private and public sphere

DESPINA SAKKA¹

ABSTRACT

The aim of the present study is to explore the expectations of adolescents of minority status (i.e. of Muslim religion and diverse cultural origin)² on their future professional and family life as well as on gender relations. To this purpose, adolescents' views and expectations from both the dominant and minority groups are comparatively examined. One hundred and eighty adolescents participated in the study (86 for the dominant group and 94 for the minority). All participants (82 boys and 98 girls) attended Lyceum. Quantitative and qualitative data were collected concerning the adolescents' expectations on their future employment and family life as well as their views on gender relations in the public and private sphere. Data included the subjects' answers to a questionnaire and a composition titled "One day in my future family". The results of the study reveal the multiple gender identities that are constructed by culturally diverse, in terms of gender, religion and social status, groups of adolescents. Moreover, suggest that as boys and girls of both the minority and the dominant groups project themselves in the future, they try to actively construct the social context they will live in, to position themselves within it and to provide meaning to gender relations.

Keywords: Minority, Gender identity, Gender relations, Adolescents' expectations.

1. Address: Associate Professor in Social Psychology, Department of Primary Education, School of Education, Democritus University of Thrace, Nea Hili 68100 Alexandroupolis. E-mail: dsakka@eled.duth.gr
2. The only minority officially recognized by the Greek state is that designated by the Lausanne Treaty (Dragonas & Fragoudaki, 2006).